د. فەرهاد پیرباڵ

ژەنەراڵ شەریف پاشا

(١٨٦٥ - ١٩٥١)

یەکەمین سیاسەتمەداری کورد

کە داوای دەوڵەتێکی سەربەخۆی بۆ کورد کرد

ژەنەراڵ شەریف پاشا

(١٨٦٥-١٩٥١)

یەکەمین سیاسەتمەداری کورد

کە داوای دەوڵەتێکی سەربەخۆی بۆ کورد کرد

نوسینی: د. فەرهاد پیربال

سەرنج :

هەرکەم‌وکوڕی‌و ناتەواویەك لە وێنەو بەڵگەنامەکاندا هەبێت ، نووسەر لێی بەر پرسیارە، چونکە نووسەر جگە لەو وێنەو بەڵگەنامانە هیچی تری نەبووە بۆ بڵاوکردنەوەو بوونیشیان لە کتێبەکەدا گرنگ بوو.

- ناوی کتێب: ژەنەڕاڵ شەریف پاشا
- ناوی نووسەر : د. فەرهاد پیرباڵ
- بابەت: تۆژینەوە
- ئەرشیفی: ماڵی شەرەفخانی بەتلیسی لە هەولێر
- مۆنتاژ: سەیران عبدالرحمن
- تیراژ: ٦٠٠ دانە
- ژمارەی سپاردن : ٣٣٦ ی ٢٠٠١
- چاپی یەکەم : سلێمانی
- کۆمپیوتەرو ئۆفسێتی دەزگای سەردەم

زنجیرە کتێبی دەزگای چاپ‌و پەخشی سەردەم (١٦٨)

پێشکەشە :

ئەم کتێبەم، پێشکەشە بە باوکم، **پیربال قەصاب**، کە ئێستاش، لە تەمەنی ٩٢ ساڵیی خۆیدا، کاتێ لە بەختی کورد تووڕە دەبێ، بە هەمان ئاوازی دڵشکاوی ژەنەراڵ شەریف پاشاوە، دەڵێ:

"ئەجاغدەن مەشە ئۆڵماز
کوردتەن پەشە ئۆڵماز"
"جەمشیدی شا ئۆڵرسەو
کیمسە بەخماس یووزووە
مەعریفەت مەنقرە دەگماس
ئەهلی پوول دەورانیدیر".
واتە :
دار ماشەی لێ دروست نابێ
کورد پاشای لێ پەیدا نابێ
با جەمشیدی پاشاش بیت
کەس تەماشای چەهرەت ناکا
ئەمڕۆ سەردەمی پارەدارانە

وێنەی ژەنەڕاڵ شەریف پاشا

له جیاتی پێشەکی

ئـەم کتێبـە هەوڵدانێکـە بـۆ نیگـاراندنی پۆرترێتـی سیاسـەتمەدارێکی کـوردی "دووره ولآت"، کە بۆ یەکەمین جار لـە مێـژووی خـەباتی نێودەوڵـەتیدا، خـەونی بـە دامـەزراندنی دەوڵەتێکی کوردییەوە دەبینی و کاریشی بۆ دەکرد؛ هەروەها هەوڵدانێکە بـۆ کۆکردنـەوەی پارچە زیواڵ زیواڵەکانی مێژووی نەتەوەیـەك کـە لـە چـارەکی یەکـەمی سـەدەی بیسـتەمدا چاوی ئاواتی بڕیبووە ئەم سەرکردە تێکۆشەرە.

ژەنـەراڵ شـەریف پاشـا (١٨٦٥-١٩٥١) ڕیشـەی لـە سـلێمانی، دڵـی لـە دیاربـەکر، دەستێکی لە ئەستەمبوڵ، دەستەکەی دیکەی لە ستۆکهۆڵم؛ قاچێکی لە پاریس، قاچەکـەی دیکـەی لـە پایتـەختی بـەریتانیا.. هەشـتا سـاڵ ژیـا و خـەباتی لـە پێنـاو دامـەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیدا کـرد؛ کـەچی هیچـی بـە هیـچ نـەکرد. گۆڕەکـەی، ئێسـتا، ئـەوەتا لـە قاهیره: نازانین لە کام گەڕەك و لە کام گۆڕستان کەوتووە.

دەبێ دانی پێدابنێـم: ئـەوەی وای لێکـردم ئـەم سـەرکردە کـوردە "نەناسـراو"ەم خـۆش بوێت، ئەوەی هانی دام بچم بـۆ مـاوەی حـەوت سـاڵان لـە پـاریس بـە دووای ئـەم ژەنەراڵـە کوردەدا وێڵ بم و بەدووای ساغکردنەوەی پارچە ونبووەکانی ژیانیدا بگەڕێم؛ پێـش هـەموو شتێك: سەرسامیی خۆم بوو بۆ شەخسیەت و ژیانی جەنجاڵی پڕ جەربەزەیی ئەم پیاوە. مـن، بە تەواوەتی، ژیان و شەخسیەتی خۆمم لە ئەودا دەدیتەوە. بە تایبەتیش، کاتـێ لـە ڕێگـەی پشکنینی دۆسییە شەخسییەکانی خۆیەوە لە پۆلیسخانەیەکی گـەڕەکی پێنجـەمی پـاریس، بۆم بە دیار کەوت کە ئەم زاتە گەورەیە، لە کۆتایی ژیانیدا -دووای ئەم هەموو سەڵتەنەت و سامـان و تێکۆشانە، کە دەیویست ببێتە سـەرۆك دەوڵـەتی کوردسـتانی گـەورە!- نـائومێد دەبێت: هەموو پارەو سامان و ژیـانی خـۆی لـە قومـارو کـەیف و نـایت کڵەبـەکان سـەرف

دەکـات. لـە کۆتاییشـدا کـە ئیفـلاس دەکـات، بـێ پـارەو پـوول، بـێ مـاڵ و حـاڵ، لەسـەر جادەکانی پاریس دەکەوێت: وەك هەر لانەواز و لاکەوتەیەکی سەر شەقام ژیان بەسەردەبات. ئەم شکستە سیاسییە، ئەم نائومێدییــە، ئـەم ئاخرشـەڕییە.. بـەهرەی نووسـینی ڕۆمـانێکی دامێ. بەڵام پێش کەوتنە سەر نووسین، هەستام هەرچی بەڵگەنامەیەکی پـەیوەندیداری ئـەم ژەنەراڵە کە من دەستم دەیگەشتنێ، لە کتێبخانـەکانی پـاریس کـۆم کردنـەوە و تەرجەمـەم کردن، وردە وردە لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاوم کردنەوە، ئیدی، وردە وردە، ناوی ژەنــەراڵ شەریف پاشا کەوتە سەر زمانی شاعیرانیشەوە.

ئەم کتێبەی بەردەست، کەواتە، کتێبێکی ئـەکادیمی نیـە: هەرچـەند، لـە ئاکـامدا، ئـەم بەڵگەنامانە، زیاتر هەر خزمەتی تۆژەرو مێژوونووسان دەکەن، بەڵام کولتوور، لە ئاکامدا، هەموو ئەم تام و بۆ و بینینە یەکانگیرانەیــە بەسـەر یـەکترەوە. مـن بـۆ خۆیشـم ، هـەرگیز، نەمتوانیوە -ناشزانم بتوانم- کە مێژوو لە هونەر جودا بکەمەوە.

ژەنەراڵ شەریف پاشا (١٨٦٥-١٩٥١) جگە لەو یاداشتنامەیەی بـە زمـانی فەرەنسـی لە بارەی (داخوازییەکانی گەلی کورد) لە ساڵی (١٩١٩)دا لـە پـاریس بـڵاوی کردۆتـەوە، هەروەها بڵاوکردنەوەی گۆڤارێك بە ناوی مەشرووتیەت بە زمانی فەرەنسی؛ بە پێی لیسـتی ئەو کتێبە کۆنانەی لە ئەرشیفخانەی ئینالکۆ لە پاریس پارێزراون: خاوەن چـەندین کتێبـی دیکەشە بە زمانی عوسمانلی و فەرەنسی، لەوانە: کوردامـان- اهل صلیـب- بـە فەرەنسـی، هەروەها (قرواسان).

کوردسـتان لـە کۆتـایی سـەدەی نۆزدەهـەم و سـەرەتای سـەدەی بیسـتەمدا، واتــە لــە سـەردەمی شـەریف پاشـادا- کـە سـەردەمی دابەشـکردنێکی تـازەی کوردسـتان و پلانــە گڵاوەکانی داگیرکەران بوو- بە ژیانێکی هەژەند و پڕ لە کارەساتی ئەوتۆدا ڕەت دەبـوو کـە هەر هەفتەیەکی ژیان: ڕاپەڕینێك بـوو، هـەر مـانگێك: لاپەڕەیـەکی درەوشـاوەی مێژوویـی بوو، گۆڕانکارییەك بوو، هەنگاوێکی شێرانەی تازە بوو.

(گەنجە کوردەکان)[1] ئەو نووسەر و رووناکبیرە کوردانە بـوون کـە لـە کۆتـایی سـەدەی نۆزدەهـەم و سـەرەتای سـەدەی بیسـتەمدا، بەشـی هـەرە زۆریـان، بـە خواسـتی خۆیـان، پەرتەوازەی شاری ئەستەمبول ببوون، لەوێ -لە لایەکـەوە لـەژێر کاریگـەریتیی کولتـووری ناسیۆنالیستی تـورك و ئەرمـەن و عـەرەبدا، لـە لایـەکی دیکەشـەوە لـەژێر کاریگـەریتیی راستەوخۆی کولتـووری ئـەورووپی، بـە تایبـەتی فەرەنسـیدا- دەیانویسـت دووره وڵاتبوونـی خۆیان بکەنە تریبوونێك بۆ بووژاندنەوەی جموجوڵی ناسیونالیسـتی کـوردو تازەکردنـەوەی کولتـــووری کـــوردی. یـــەکێك لـــە دیـــارترین ئـــەو رووناکبـــیرە دووره وڵاتانـــە، ژەنەراڵ شەریف پاشا بوو.

ئەم دووره وڵاتییە خواستمەندانەیەی (گەنجە کوردەکان) لـە ئەسـتەمبولدا بـە یەکـەمین هەنگاو لە قەڵەم دەدریـت لـە میـژووی دوورەوڵاتیـی کـورددا، کـە وەك دەسـتاوەردیك، بـە شیوەیەکی نەخشە بۆکیشراو، بـەکاری بـهینن بـۆ دروسـتکردنی دیـالۆگیکی شارسـتانیانە لەگەڵ جیهان و کولتووری رۆژئاوادا: لە پیناو تازەکردنەوەو بوژاندنەوەی ژیانی کولتووریو سیاسی کورد[2].

ئەم رووناکبیرە گەنجـە کوردانـە، لەهـەر چوارپارچەکـەی کوردسـتانەوە روویـان کردبـووە ئەستەمبول. گەلیك لەو رووناکبیرانە، لە زانکۆکانی ئەنقەرەو ئەسـتەمبول و پایتەختـەکانی ئەورووپا خویندبوویان و بروانامەی بەرزیان هینابۆوە یان بەلای کەمییەوە فیری زمانـەکانی تورکـی و فەرەنسـی و ئـەڵمانی و رووسـی و یۆنـانی و ئینگلـیزی ببـوون. ئـەو زمانـە بیگانانـەیان بـەکاردەهینا بـۆ دەوڵەمـەندکردنی ئـەدەبیاتی کـوردی و بەرەوپیشـەوەبردنی دۆزی کورد.

بە کورتی: لەسەر دەسـتی ئـەو نووسـەر و رووناکبـیرە گەنجـە کوردانـەدا بـوو کـە بیر و نووسین، بیری نەتەوایەتی و رۆژنامەنووسی، تیکەڵ بە یەکتر بوون؛ چەمکی تـازە لـە بـارەی سیاسەت و ژیان و ئەدەب و شارستانیەت هاتنە ئاراوە.

(گەنجە کوردەکان) یەکەمین نەوەی ڕووناکبیرانی کوردن کە دووره ولاتییان، بۆ یەکەمین جار، وەك "پرۆژەیەکی مەعریفی" بەکارهێنابێت و بە ڕاستیش لە ستراتیژیەتی ئەو دووره ولاتییە تێ گەیشتبن. یەکەمین هەنگاوی ئەم ستراتیژیەتەیان بلاوکردنەوەی یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی بوو لە ساڵی ١٨٩٨دا لە شاری قاهیره. پاشانیش -لە ماوەی سالانی ١٩٠٠-١٩٢٣دا دامەزراندنی یەکەمین چاپخانە و قوتابخانە کوردییەکان و چەندین کۆمەڵە و ڕێکخراوی پیشەیی و ڕووناکبیری و سیاسی، هەروەها بلاوکردنەوەی دەیان کتێبی دانسقەی تازەو ڕۆژنامە و گۆڤاری جۆراوجۆر لە دەرەوەو ناوەوەی کوردستاندا[٣].

جگە لە ئەستەمبوڵ و قاهیرە، کە لەو سەردەمەدا دوو مەڵبەندی بلاوکردنەوەی بیری نەوژەن بوون -نەك تەنیا بۆ کورد بەڵکو بۆ گەلانی فارس و عەرەب و ئەرمەن و تورك خۆیشی- لە هەمان کاتدا ئەورووپاش (بە تایبەتی پاریس و ژنێڤ و لەندەن) بە سێ مەڵبەندی گرنگ دەژمێردرێن کە نووسەرو سیاسەتمەدارو ڕووناکبیرانی کوردی دووره ولات چالاکییە جۆراوجۆرەکانی خۆیان تێدا ئەنجام دابێ[٤].

لە ماوەی سالانی ١٨٩٧-١٨٩٩دا، ڕووناکبیری کورد، د. عەبدوللا جەودەت، لەگەڵ هاوڕێکەی ، د. ئیسحاق سکووتی، کە پێکەوە لە زیندان و لە دەست زەبروزەنگی سوڵتان عەبدولحەمیدا ڕایانکردبوو، خۆیان گەیاندبووە ژنێڤ: لەوێ دوو ڕۆژنامەیان بە زمانی عوسمانلی (تورکی) دەردەکرد؛ یەکەمیان عوسمانلی (١٨٩٧-١٩٠٤). دووەمیشیان اجتهاد (١٩٠٤). لەگەڵ ڕۆژنامەیەکی دیکە بەزمانی فەرەنسی بەناونیشانی osmanli (١٨٩٧ـ ١٨٩٩) کە پاشکۆی ڕۆژنامەی (عوسمانلی) بوو[٥].

لە لایەکی دیکەشەوە، ژەنەراڵ شەریف پاشا، لە ماوەی سالانی ١٩٠٩-١٩١٣دا، واتە دوای هاتنە سەر حوکمی تورکە لاوەکان Juns rurcs گۆڤارێکی بە ناونیشانی (مەشروتیەت Mechroutiette) بە زمانی فەرەنسی لە شاری پاریسدا بلاودەکردەوە، ئەو

گۆڤاره ئۆرگانی حزبەکەی خۆی بوو، حزبە رادیکالی عوسمانی- Parti Radicali Ottoman)[٦].

خوێنەر کە لاپەڕە درەوشاوەکانی ئەو رۆژنامە و گۆڤارانە دەخوێنێتەوە، زۆر بە باشی لەوە تێدەگات کە لەو ماوەیەدا، لە ئەورووپا، (عەبدولڕەحمان بەدرخان) و (عەبدوڵلا جەودەت) و (شەریف پاشا) و (ئیسحاق سکووتی) لە پاریس، لە ژنێڤ، لە لەندەن.. تا چ رادەیەك لە غەمی چارەنووس و داهاتووی نەتەوە ژێردەستەکەی خۆیان بوونە؛ چۆن توانیویانە دووره وڵاتیی خۆیان بکەنە ستراتیژیەتێك بۆ خەباتی سیاسیو ڕووناکبیرانەی خۆیان. ئەمەش، بێگومان، نەك تەنیا لە رێگای نووسین بە زمانی فەرەنسی، عوسمانی، کوردی لەو گۆڤارانەدا بەڵکو بە خەباتی سیاسیو رێکخراوەیی و بەشداربوون لە چەندین کۆنفرانسی نێودەوڵەتیانەی جۆراوجۆر لە ماوەی ساڵانی ١٩٠٠-١٩٢٣دا[٧].

ئەو ڕووناکبیره گەنجە کوردانە، کە ژەنەراڵ شەریف پاشا یەکێك بوو لە ئەوان، بزووتنەوە نەتەوەخوازییەکەی ئەو سەردەمەی کوردستانیان، لە ئاستی سەرزارەکییەوە، لە ئاستی کارەسات و ڕاپەڕینە رۆژانەکانەوە گەیاندە ئاستی نووسین و هۆشیاری و ئایدیۆلۆژیا: ئاستێك کە ئیتر "مێژوونووسەکان" ئەم بزووتنەوە رۆژنامەنووسییە بکەنە بەڵگەیەك و سەنەدێك.

خاسیەتێکی دیکەی ئەم بزووتنەوە نەتەوەخوازییەی گەنجە کوردەکان: جیاوازیی دیدی سیاسیو فرەیی بیرەکان بوو. دەبینین، لە هەمان کاتدا، بۆ نموونە بیری پان ئیسلامیو ریفۆرمیزم، ڕووبەرێکی فراوانیان لەسەر لاپەڕەی رۆژنامە و گۆڤارەکاندا داگیرکردووە.

زۆربەی نووسەرو ڕووناکبیره گەنجە کوردەکان، لەو سەردەمەدا، سەر بە رێکخراوی "ئیتیحادو تەرەقی" بوون: هەر لە د. عەبدوڵا جەودەت و د. ئیسحاق سکووتییەوە کە دامەزرێنی رێکخراوەکە بوون تا دەگاتە ژەنەراڵ شەریف پاشاو میقداد- مەدحەت و عبدالرحمان بەدرخان.

بە شیوەیەکی گشتی، لە بواری بزووتنەوەی سیاسیی ئەو رووناکبیرە گەنجە کوردانەدا، پینج رەوتی سیاسیی جیاواز لەو سەردەمەدا بەدی دەکرین:

١- رەوتی عەلمانی و فیدرالی، کە لەژیر کاریگەریتیی ئەزموونی رۆژئاواو بیری ئەورووپیدا، باوەری وابوو کە نەتەوەی کورد، وەك ئەرمەن و عەرەب و تورك و چەرکەس، پیکەوە، لە چوارچیوەیەکی فیدرالی عوسمانیدا، بە ئاسانی، دەتوانێ بە ئامانجەکانی خۆی بگات. ئەمەش، پرۆگرامی گشتیی "ئیتیحادو تەرەقی" بوو. د. عەبدوڵا جەودەت دامەزرین و سەرگەقازی ئەم رەوتە بوو، تەنیا لە کۆتایی ژیانیدا لیی پەشیمان بۆوە. ئەم رەوتە بە هیچ شیوەیەك لە ژیان و بەرژەوەندییەکانی کوردەوە نزیك نەبوو، خزمەتی کوردیشی نەکرد.

٢-رەوتی پان ئیسلامی، کە باوەری وابوو دین (شەریعەت ویاساکانی ئیسلام) دەتوانێ هەموو ئازادی و مافە نەتەوەییەکانی کورد، لە چوارچیوەی هەمان ئیمپراتۆریەتی کۆنی عوسمانیدا دابین بکات. سەعید نەورەسی و عبدوالرحیم رەحمی هەکاری نموونەی دیاری ئەم رەوتە بوون. دیسان ئەمانیش نەیاندەتوانی لە ژیان و رۆحییات و بەرژەوەندییەکانی کورد تیبگەن.

٣- رەوتی ریفۆرمیستەکان، کە لەوانەیە ژمارەیان، لە چاو رەوتەکانی دیکە، زۆر کەمتر بووبیت. باوەریان وابوو کە دەکرێ بە ئامۆژگاری و پارانەوەو ریفۆرم، هەندێ لە ئازادیو مافە نەتەوەییەکانی کورد لە سولتان عەبدوالحمید وەربگیریت نموونە و سەرگەقازی ئەم رەوتە، میقداد- مەدحەت بەدرخان بوو کە لە یەکەمین پینج ژمارەی رۆژنامەی کوردستان (قاهیرە: ١٨٩٨) ئەم رەوتەی گرتبووەبەر؛ کە بیگومان سەرنەکەوت، تەنانەت بە زیانیش شکایەوە.

٤-رەوتی شۆرشگیرە چەکدارەکان، کە باوەریان وابوو بە راپەرینی چەکداری و هیزی پەلاماردەر هەموو ئازادی و مافە نەتەوەییەکان وەدەست دەهینرین. شیخ عوبەیدولای

نەهریو کوڕەکانی، نموونەی ئەم ڕەوتەن. دیارترین کەماسیو هەڵەی ئەم ڕەوتــە ئــەوەبوو کــە نــەیاندەتوانی لــە چوارچێــوەی جوگرافیــی خۆیــان بچنــە دەرەوە: سروشــتێکی دینــیو عەشــایەرگەرییان هــەبوو نــەك کوردســتانی. جگــە لەمانــەش، پەیوەندییــەکی تونــدو نەخشەسازییان لەگەڵ ڕووناکبیرە ناسیوونالیستەکان نەبوو.

٥-ڕەوتــی ڕووناکبــیرە ناسیوونالیســتە جوداخوازەکــان، کــە باوەڕیــان وابــوو پێویســتە نەتەوەی کورد سەربەخوبیت ، لەژێرئالآی نەتەوەیی خۆیدا بژیت ٠حاجی قــادری کۆیــی وەك شاعیرێك، دەمێك بــوو بــە شیعر ئــەم ئالآیــەی بــەرزکردبۆوە،٠ لــەناو ڕووناکبیرەکانیشــدا، هەندێ لەوانەی کە لە سەرەوەدا ئاماژەمان بۆ کردن، وەك سورەییاو عبدوالرحمان بەدرخان، پاشانیش ژەنەڕاڵ شەریف پاشا لە ١٩١٩دا نموونەی ئەم ڕەوتە بوون.

بە شێوەیەکی گشتی، ئالآهەڵگرانی ئەم ڕەوتە ناسیونالیســتە ئــازادیخوازە، زۆر درەنــگ بەدیارکەوتن، ڕاستتریش وایە بڵێین: زۆر درەنگ لە یەکتر کۆبوونــەوە. ئەمــەش چونکــە هــەر هەموویان، پێشتر، بە شێوەیەکی جیاواز بیریان دەکردەوە: لەناو ڕێکخراوەکانی "ئیتیحــادو تەرەقی"، "پارتی ڕادیکاڵی عوسمانی"، یان لەناو حزب و کۆمەڵە پرژوبڵاوە بچووکــەکانی دیکــەدا کاریــان دەکــرد. هــەرگیز نــەیانتوانی و نــەیانزانی کــە حزبێکــی کوردســتانیی سەربەخۆی یەکدەست و یەکڕا دروست بکەن. هەرسێ چوارێك، یان شەش حەوتێك پێکــەوە، بە جیا، لەناو ڕێکخراوێك، جەمعیەتێك، حزبێکدا بوون.

ســاڵی ١٩٠٨ ئاوێنەیــەك بــو کــە ڕووی ڕەشــی دکتاتۆرییانــەی حزبــی "ئیتیحــادو تەرەقی"ی زۆر بە ڕوونی پیشانی "گەنجە کوردەکان"دا. ئیتر لەم ســاڵە بــەملاوە ڕووناکبــیرە گەنجە کوردەکان تێگەیشتن کە ئەو حزبەی بــە درێژایــی ژیانییــان کاریــان بــۆ دەکــرد، هیــچ مــاف و ئازادییەك نابەخشێتە کورد. بەم شێوەیە، وردە وردە، ئەو ڕووناکبیرە گەنجــە کوردانــە لە "ئیتیحادو تەرەقی" و ڕەوتەکانی دیکە پاشگەز بوونەوە: ڕوویــان کــردە ناســیوونالیزم و پێکهێنانی "تەشکیلاتی" تازە.

ژەنەراڵ شـــەریف پاشـا یـەکێك بـوو لـەو پاشـگەزانە. بـە ڕاسـتیش، خوێندنـەوەی بـیری سیاسیی ئەم سیاسەتمەدارە، توێژینەوە لە پەرەسەندنی بیری نەتەوەیی ئەم کەڵەپیاوە، کاریگەری زۆر سەنجڕاکێش و لە هەمان کاتدا بەسوود دەبێت بۆ مێژووی کورد.

پەرەسەندنی بیری سیاسـیی بەرهەڵسـتکارانەی ژەنـەراڵ شـەریف پاشـا (١٨٦٥-١٩٥١ سێ قۆناغی ئاشکرای تێدا دەبینرێت:

-قۆناغی ئیتیحادو تەرەقی (١٩٠٠-١٩٠٨).

-قۆناغی ڕادیکالیزم (١٩٠٩-١٩١٤).

قۆناغی ناسیوونالیزمی کوردی (لە ١٩١٨ بەملاوە).

دووقۆنـاغی یەکـەم، هـەردووکیان، دەکـرێ بـە پـان عوسمـانیزم بژمـێردرێن. قۆنـاغی سێیەمیش بە چڵەپۆپەی ناسیوونالیزم دادەنرێت، چونکە ئەو، یەکەم سیاسـەتمەداری کـوردە کە داوای دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیی کردبێت لە ئاستێکی نێو دەوڵەتیدا.

بـەم شـێوەیە، دەبینـین: وازهێنـان لـە ئایدیۆلۆژییـەتی پـان عوسمـانیزم، فیدراڵـیزم، ڕادیکـالیزم.. وەك لای شـەریف پاشـا دەبینـین، وای کـرد کـە ئـەو توخمانـەی جموجوڵـی ناسیوونالیزمی کورد پێکدەهێنن، هێدی هێدی، لە یەکتری کۆببنەوە.

د. فەرهاد

هەولێر: بەهاری ١٩٩٩

سەرچاوەو پەراویزەکانی پیشەکی:

١-د. عەبدولا جەودەت، لەسەر وەزنی (تورکە گەنجەکان) بۆ یەکەمین جار ناو لەم نەسلە کوردە دەنێ "کوردە گەنجەکان". بروانە: عبدالله جودت: بیر خطاب، گۆڤاری (رۆژی کورد)، ئەستەمبول، ژمارە (١)، ئەستەمبۆل: ١٩١٣، ل ٤. پاشانیش، حاجی مووسای سەرۆك عەشیرەتی کۆرچیخان، یارمەتیدەری ریکخراوی هیڤی، ئەم زاراوەیەی بەکارهیناو گوتی: "ئەگەر گەنجە کوردەکان کوورەیەك دروست بکەن، ئیمە ئامادەین ببین بە دارو خۆمان لەو کوورەیەدا بسووتینین). بروانە: عبدالله بابەکر حەمەد ئاغا: رۆژنامەوریکخراوە کوردییەکانی تورکیا ،لەتورکییەوەئامادەی کردووە، کاروان، ژمارە ٦٤، س ١٩٨٨، ل ٨٨-٩٢. هەروەها کوردناسی رووس، ڤ. ئە. گەردلیڤسکی، بە هەمان شیوە، زاراوەی (گەنجە کوردەکان)ی بەرامبەر (گەنجە تورکەکان) بەکارهیناوە. بروانە: لاهووتی: کوردستان و کورد، و جەبار قادر، گ. هەزارمیرد، ژ (٣)، سلیمانی: ١٩٩٨، ل ١٦٢.

٢=جلیلی جلیل، نهضة الاكراد الثقافة و القومية في نهاية القرن التاسع عشر و بداية القرن العشرين، ترجمه باظآ نازی، د. ولاتو، كدر، الطبعة الاولى: ١٩٨٤.

٣-Malmisanij u M. Lawendi: rojnamegeriya Kurd 1908-1981, JN stockholm 1980.

٤- روناکبیری کورد، قەدرجەمیل پاشا (زنار سلوپی) دەلی کە سای ١٩١٣دا لقیکی ریکخراوی هیڤییان لە شاری ژنیڤ کردۆتەوە. بروانە کتیبەکەی زنار صلوبی فی سبیل کردستان. ت: ر. علی، رابطة کاوا، دار الکاتب بیروت. ١٩٨٧ ص: ٢٨.

٥- G. Grac- I. Caglar: la Presse Fransaise de Tur quie de 1795 a nos Jours (historire et catalogue) Ed.. Paris: 1985. Pp. 192-193, 196- 197.

٦-د. فەرهاد پیربال: ڕۆژنامەگەریی کوردی بە زمانی فەرەنسی، بڵاوکراوەکانی سەنتەری برایەتی، هەولێر: ١٩٩٨، کۆدی ئەم گۆڤارەی شەریف پاشا لە کتێبخانەی لانگزۆ لە پاریس، ئەمەیە: (ڕۆژنامەکە: Per 18). (گۆڤارەکە: Per. 5423).

٧-بڕوانە وتاری (کرۆنۆلۆژیای دووره ولاتی)، گۆڤاری یەکگرتن،ژمارە:١١ کۆپنهاگن:٠ ١٩٩٠

ژەنەڕاڵ شەریف پاشا

(١٨٦٥-١٩٥١)

کورتەی ژیان و چالاکییەکانی

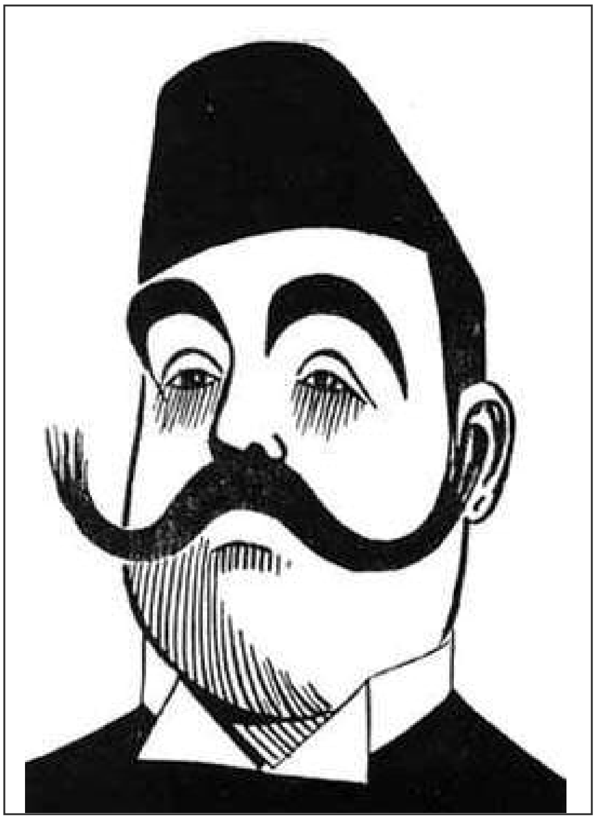

کاریکاتێری شەریف پاشا بە پەڕەمووچێکی سویدی لە ١٨٩٩

:١٨٦٥

محەمەد- شەریف پاشا، برای گەورەی سێ برایان (عیزەت بـەگ، سـلێمان بـەگ، فوئـاد پاشا) کە هەرسێکیان ئەفسەری بەرزبوون لە لەشکری دەوڵەتی عوسمانیدا، لە ئەسـتەمبۆڵ چاوی بۆ دنیا هەڵێناوە[١].

باوکی شەریف پاشا، کە لـە بنەماڵـەی (خـەندان) بـووە، نـاوی سـەعید پاشـای کـوڕی حوسێن پاشای ئەحمەد ئاغای خەندان بووە. لە ئەستەمبۆڵ لە (غلطة سـرای) لـە مەکتـەبی سوڵتانی خوێندوویەتی، پاشان لە نەظارەتی دەرەوە لە تەرجومـەی زمـاندا دانـراوە، پاشـان هاتووە بۆ نەظارەتی ناوخۆ. زۆر وەزیفەی گەورەی لە قـەفقاس و قـارس بولگاریـادیوە.بۆتـە پارێزگـاری (ڤارنـا)، پاشـان کـراوە بـە والیـی جـەزائیری بـەحری سـفید، ئینجـا لـە سـاڵی (١٨٨٦)دا، سەعید پاشا، بۆ ماوەی سێ ساڵ، کراوە بـە بـاڵوێزی فەوقـەلعادە لـە بـەرلین. دووای ئەوە کراوەتە باڵوێزی دەوڵـەتی عوسمـانی لـە پـاریس. لـە کۆتاییشـدا بۆتـە وەزیـری دەرەوەو جێگری وەزیری تەندروستی لە دەوڵەتی عوسمانیدا. لە دووا قۆناغـەکانی ژیانیشـدا کراوەتە سەرۆك شوورای دەوڵەت، تامردنی لەم پایەدا ماوەتەوە[٢].

سەعید پاشای باوکی شەریف پاشا، مەکتەبی ڕوشدیەی عەسکەریی لە شاری سلێمانی کردۆتەوە، ئەمـەش لـە سـاڵی (١٨٩٣)دا کـە دەرچووانـی پـۆلی یەکـەمینی بـۆ ئامـادەیی عەسـکەری لـە سـاڵی (١٨٩٥)دا بـۆ بـەغدا نـێردراوە. دووای سـێ سـاڵی تریـش، لـە (١٨٩٩)دا ئەم پۆلە چۆتە قوتابخانەی جەنگی ئەستەمبوڵ. محەمەد ئەمین زەکی بەگ یـەکێك بووە لەو قوتابییانە[٣].

سـەعید پاشـا(١٨٢٦ -١٩٠٩) کچـی یـەکێك لـە وەزیرەکـانی دەوڵـەتی عوسمـانیی هێناوە، سەعادەت خانم. لەم ژنـەدا، لـە سـاڵی (١٨٦٥)دا شـەریف پاشـا لـە دایـك بـووە.

دووای جودابوونەوەیان لەگەڵ سەعادەت خانمی دایکی شەریف پاشا، ژنێکی دیکەی چەرکەسی هێناوە بە ناوی گولعوزار خانم کە دەبێتە دایکی فوئاد پاشا[٤].

١٨٧١-١٨٧٥:

شەریف پاشا چەند ساڵێك لە سلێمانی، لە قوتابخانەی خواجەکاندا لەگەڵ شێخ مەحموود پێکەوە فێری خوێندن و نووسین بووە: عوسمانلیو عەرەبیو فارسی.

١٨٧٦-١٨٨٤:

لە ئەستەمبول دەخوێنێ، پاشان خۆی فێری زمانی ئیتالی و فەرەنسی و یۆنانی دەکات.

١٨٨٤:

یەکەمین پلە وپایە ئیدارییەکانی دەولەتی عوسمانی وەردەگرێت بە روتبەی (فەریق).

١٨٨٥-١٨٨٩:

لە پاریس، لە قوتابخانەی عەسکەریی سانت- سیر دەخوێنێت[٥] هەر لەو ساڵەشدا پایەی ژەنەراڵی پێ دەبەخشن.

سەرەتای ١٨٩٠:

دەگەڕێتەوە بۆ ئەستەمبۆل و دەکرێتە یاوەری پاشا.

ناوەراستی ١٨٩٠:

ژنهێنان: ئەمینە خانمی کچی عەباس حیلمی کوری تۆسۆنی کوری محەمەد عەلی پاشای والیی میسر دەخوازێت باوکی ئەمینە خانم لە ساڵانی (١٨٤٨-١٨٥٤)دا خدیویی میسر بووە.

ئەمینە خانمی ژنی شەریف پاشا، کە دەکاتە کچی مامی مەلیك فارووقی میسر، ئافرەتێکی سەنگین و تێگەیشتوو بووە، زمانەکانی فەرەنسی و سوێدی و ئینگلیزیی زانیوە، لە ساڵی (١٨٦٨) لە قاهیرە لە دایکبووەو لە ساڵی (١٩٢٦) لە پاریس مردووە.

شەریف پاشا سێ کچی لە ئەمینە خانم هەبووە: زەینەب، شەریفە، سزا. کچی یەکەمیان هەر بە منداڵی لە ئەستەمبوڵ مردووە.

١٨٩١-١٨٩٧:

شەریف پاشا پلە وپایەی لە دەوڵەتی عوسمانیدا وردە وردە و ساڵ بە ساڵ بەرزتر دەبێتەوە بە تایبەتی لە بواری ئیداری و سەربازیدا لە ئەستەمبوڵ[٦].

١٨٩٨/٣/٤:

دەنێردرێتە ستۆکهۆڵم، لەوێ دەبێتە ئامباسادۆری باڵوێزخانەی دەوڵەتی عوسمانی (نوێنەری دەوڵەتی عوسمانی) لە سوید، تا ساڵی (١٩٠٨)[٧]. هەر لەوێ فێری زمانی سوێدی و ئینگلیزی دەبێت.

١٨٩٩:

لە ستۆکهۆڵم هاوڕێیەتی لەگەڵ پاشای سوێد، ئۆسکاری دووەم (١٨٢٩-١٩٠٧) پەیدا دەکات.

لە پایزی ئەم ساڵەدا، لە کاتی مانۆڕێکی سەربازیدا لە مەڵبەندی سکۆنە لە سوێد، لەگەڵ ئۆسکار پاشای وڵاتی سوێد بە جووتە سەفەرێك دەکەن؛ دەچنە ڕاوو شکار[٨].

١٨٩٩/٩/١٢:

لە سوێد، خەڵاتی نیشانەی شمشێری پێ دەبەخشرێت[٩].

:١٩٠٠

یەکەم نیشانەکانی بەرهەڵستکاریی شەریف پاشا دژی دەوڵەتی عوسمانی لە ستۆکهۆڵمدا دەردەکەوێ. شەریف پاشا لە کاتێکدا نوێنەرو باڵوێزی دەوڵەتی عوسمانییە لە سوێد، لە ژێرەوەدا پێوەندی بە _(حزبی ئیتحادو تەرەقی)یەوە دەبەستێت و هاوکارییان دەکات، بێ ئەوەی دەوڵەتی عوسمانی پێ بزانێت[١٠].

:١٩٠٢

(سزا)ی کچی شەریف پاشا لە ستۆکهۆڵم لە دایك دەبێت.

نامەگۆڕینەوەیان لەگەڵ د. عەبدوڵڵا جەودەت لە بارەی چارەنووس و داهاتووی دەوڵەتی عوسمانی و (حزبی ئیتحادو تەوقی)یەوە، بە نهێنی[١١].

:١٩٠٤-١٩٠٣

ئەحمەد ڕەزا، یەکێك لە سەرکردەکانی حزبی ئیتحادو تەرەقی، کاتێ دەچێتە ستۆکهۆڵم و بۆ کاری دژایەتی کردنی دەوڵەتی عوسمانی، چاوی بە شەریف پاشا دەکەوێت؛ موختاربەگی سکرتێری شەریف پاشا ئەم خەبەرە دەگەیەنێتە سوڵتانی عوسمانی و پەردە لە ڕووی پێوەندیی شەریف پاشا بە ئیتحادییەکانەوە هەڵدەماڵێ. سوڵتانی عوسمانی داوا لە شەریف پاشا دەکات کە ئەحمەد ڕەزای ئەندامی ئیتحادییەکان بگرێت و تەسلیمی دەوڵەتی بکاتەوە. شەریف پاشا بۆ ئەم کارە ڕازی نابێت و نایکات. لە ئەنجامی ئەوە، پێوەندیی سوڵتان عەبدولحەمیدی عوسمانی بە شەریف پاشا کز دەبێتەوەو گومانی بەرامبەر پەیدادەکات. بۆیە سوڵتان عەبدولحەمید فەرمانی دەرکرد کە نابێت شەریف پاشا بگەڕێتەوە ئەستەمبوڵ و پێویستە هەر لە سوێد بمێنێتەوە[١٢].

:١٩٠٧

باوکی شەریف پاشا، سەعید پاشای خەندان، دەکرێتە سەرۆکی شوورای دەوڵەتی عوسمانی، لە کاتێکدا پلەی شەریف پاشا دەگاتە پلەی فەریقی یەکەم[١٣].

سولتان عەبدولحەمید، لەبەرئەوەی شەریف پاشا زۆر بە باشی نوێنەرایەتیی حکوومەتەکەی کردووە، هەروەها لەبەرئەوەی سەعید پاشای باوکی شەریف پاشا زۆر دۆستی بووە، لەبەر خاتری خێزانەکەیشی کە خانەدانی میسر بووە؛ چاوی لە خەوشەکانی شەریف پاشا پۆشیبوو[١٤].

:١٩٠٨/٨/٥

شەریف پاشا خەڵاتی نیشانەی (ئەستێرەی باکوور) لە پاشای سوێد وەردەگرێت[١٥].

مانگی ١٩٠٨/٩:

کاتێ گەنجە تورکەکان(حزبی ئیتحادو تەرەقی) بە سەرۆکایەتیی ئەنوەر پاشاو تەڵعەت پاشاو جەمال پاشا، جڵەوی حوکمی دەستووری لە دەوڵەتی عوسمانیدا دەگرنە دەست؛ هەلێك بۆ شەریف پاشا دەڕەخسێت کە بگەڕێتەوە ئەستەمبوڵ[١٦].

:١٩٠٨/٩/٢٥

شەریف پاشا، لە ئەستەمبوڵ، لەگەڵ ئەمین عالی بەدرخان و شێخ عەبدولقادری شەمزینی و داماو ئەحمەد و زولکەفەل پاشا کۆمەڵەی (کورد تەعالی و تەرەقی جەمعیەتی) دادەمەزرێنن[١٧]. لە هەمان ڕۆژدا یانەی کۆمەڵەکەش لە ئەستەمبوڵ دەکرێتەوەو نوێنەری شاری مووش، ڕەشید بەگ، وتاری کردنەوەی یانەکەی تێدا دەخوێنێتەوە. ئەم کۆمەڵەیە (٥٠٠) ئەندام زیاتری هەبووە. ڕۆژنامەیەکیشیان بڵاوکردۆتەوە بە ناوی (کورد تعاون و ترقی غزتەسی) کە (پیرەمێرد) سەرنوسەری بووە. هەر لەو

سەردەمەشدا پیرەمیرد لەگەڵ شەریف پاشا دەبنە هاوری و مەعرووف جیاوکیشی پیدەناسینێ[18].

-هەندێ سەرچاوەی دیکەش جەختی لەسەر ئەوە دەکەن کە لە ۱۹۰۸/۹/۱۹ شەریف پاشا لەگەڵ عەبدولقادر شەمزینی و ئەمین عالی بەدرخان لە ئەستەمبول کۆمەڵەییەکیان بە ناوی (کوردستان تەعالی و عەزمی قەوی جەمعیەتی) دامەزراندووە. لەوانەشە هەمان کۆمەڵەی پیشووبیت.

-لەم ساڵەدا، پیوەندیی شەریف پاشا لەگەڵ رووناکبیرە کوردەکانی ئەستەمبول (پیرەمیرد، ئەمین عالی بەدرخان، عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری، عەبدولرەحمان بەدرخان د. عەبدوللا جەودەت..) پتەوتر و خۆشتر دەبیت. هەر بۆیەش، درەنگتر دەیکەنە نوینەری خۆیان لە پاریس. پیرەمیردە لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا، لە ژمارە (۸۲۰)ی رۆژنامەی (ژین. سلیمانی: ١٩٤٦)، بە فراوانی باسی پیوەندییەکانی نیوان خۆیان دەکات.

۱۹۰۸/۱۲:

حکوومەتی ئیتحادییەکان، ریکخراوە کوردییەکەی (کورد تعاون و ترقی جمعیەتی) دادەخات، دکتاتۆرییەتیکی سەختیش دەچەسپینیتە سەر ئازادی و مافەکانی گەلی کورد[19]. شەریف پاشا کە تا ئەم ساڵەش خۆی بە هەوادارو لایەنگیریکی ئیتحادییەکان دەزانی، سەبارەت بەم هەلویستە تۆرانچیتییەیان دەرهەق بە کورد لییان هەلدەگەریتەوەو دژیان دەوەستێ.

مانگی ۱۹۰۹/۱:

میانەی نیوان شەریف پاشاو سەرکردایەتیی حکوومەتی ئیتحادو تەرەقی، بە تەواوەتی تیکدەچێ: لەسەر ئەوەی کە ئیتحادییەکان رازی نابن شەریف پاشا ببیتە بالویزی دەولەتی تورکیا لە پاریس[20].

مانگی٢/١٩٠٩:

شەریف پاشا دەگاتە پاریس، خۆیو خێزان و دوو کچەکەی، لەم ناونیشانە جێگیر دەبن: شەقامی ڤیکتۆر هۆگۆ، خانووی ژمارە (١٩٩). ژیانێکی شاهانە دەژین.

ناوەڕاستی ١٩٠٩:

حزبێك بەناوی حزبی ڕادیکاڵی عوسمانی دژ بە حکومەتی ئیتحادییەکانی تورکیا، لە شاری پاریس دادەمەزرێنێ[٢١].

١٥/١٠/١٩٠٩:

گۆڤارێك بە ناوی مەشرووتیەت کە ئۆرگانی حزبەکەی خۆیەتی، لە پاریس بڵاودەکاتەوە تا مانگی شوباتی (١٩١٤) بەردەوام دەبێت و (٥٥) ژمارەی لیٚ بە زمانی فەرەنسی لیٚ بڵاودەکاتەوە.

شەریف پاشا، لەم گۆڤارەیدا، کە ئۆرگانی حزبەکەی خۆیەتی، تەنانەت تا ساڵی (١٩١٤)، لە هیچ برگە و وتارێکی بڵاوکراوەی نێو گۆڤارەکەیدا باسی "سەربەخۆیی کوردستان" و "دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی" ناکات، بەڵکو دیدێکی ڕادیکاڵی و لیبرالی پێشکەش دەکات بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی دەستووریی عوسمانیی ڕادیکاڵدا[٢٢].

١٩١٠-١٩١٤:

پێوەندییەکی بەردەوام و پتەوی، لە پاریسەوە، هەبووە لەگەڵ (جەمعیەت) و (کلووب)و (_شەخسیات) و ڕێکخراوە نهێنییەکانی کوردستان، بە تایبەتیش لەگەڵ ئەوانی ئەستەمبوڵ و قاهیرەو ژنێف. (مەسەلەی کورد) لە ڕێگای ئەم گۆڤارەی شەریف پاشاوە دەگاتە ئاستی گفتوگۆ لەسەرکردن لە بواری دیبلۆماسی و نێودەوڵەتیدا[٢٣].

:١٩١١

شەریفە خانم؛ کچە گەورەکەی شەریف پاشا، شوو بە ساڵح بەگی پوورزای عەبدولعەزیز یامولکی دەکات کە ئەفسەری خەیالەو لە پاریس یاوەری شەریف پاشا بووە. ئەم ساڵح بەگەی زاوای، درەنگتر، شەریف پاشا لەدەست مەرگێکی مسۆگەر رزگار دەکات. شەریفە خانم دوو کوڕی دەبێت کە هەردووکیان دەبن بە ئەندازیار، یەکێکیان کچی تۆسۆن پاشای ناودار دەخوازێت.

:١٩١٢

-لە لایەن تورکە ئیتحادییەکانەوە تاوانبار دەکرێت بەوەی کە سەرۆك وەزیران، مەحموود شەوکەت پاشای (الصدر الاعظم)ی کوشتووە، لە ئەستەمبوڵ بێ ئەوەی خۆی لەوێ بێت (غیابیا) حوکمی لە سێدارەدانی بۆ دەردەکەن.

-ئیتحادییەکان (کەمال) ناوێك دەنێرن بۆ پاریس بۆ ئەوەی شەریف پاشا بکوژێت. کاتێ دەگاتە ماڵی شەریف پاشا، ساڵح بەگی زاوای شەریف پاشا (مێردی شەریفە خانم) کە یاوەری خەزووری خۆیەتی، لە "تاوانبار" دەستوبردتر دەبێت و دەسبەجێ نێردراوەکە دەکوژێت(٢٤).

-ژەنراڵ شەریف پاشا لە ژمارە (٤٧)ی گۆڤارەکەی خۆیدا نامەیەکی پیرۆزبایی بە زمانی فەرەنسی بە بۆنەی دامەزراندنی (جەمعیەتی هیوای طە لەبەی کوردان) بلاودەکاتەوەو داوا لە گەلی کورد دەکات کە خەبات پتەوتر بکەن بۆ ئەوەی "لە دەست ئەو بەلایەی ولاتەکەمان رزگارمان بێت کە ناوی ئیتیحادو تەرەقییە". لە هەمان وتاردا پیرۆزبایی لە دەرچوونی گۆڤاری (ڕۆژی کورد) دەکات لە ئەستەمبوڵ کە ئۆرگانی کۆمەڵەی هیوای کوردانە.

سەرەتای ١٩١٤:

-شەریف پاشا لە حکوومەتی ئینگلیزەکان نزیك دەکەوێتەوە بۆ چارەکردنی کێشەی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیدا، بەڵام کەڵکیان لێ وەرناگرێ.

-لەگەڵ بێرس کۆکس، باڵوێزی بەریتانیا لە پاریس، کۆدەبێتەوە، ئامادەیی خۆی نیشان دەدات بۆ هاوکاریکردنی حکوومەتی بەریتانیا لە بارەی نەخشەدانانێك بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیدا. "کورد لایەنگیری دەوڵەتە هاوپەیمانەکان دەبێت لە جەنگدا، بە مەرجێك ئەگەر هاوپەیمانەکانیش بەڵێن بدەن کە کێشەی کورد چارەسەر دەکەن"[٢٥].

ناوەڕاستی ١٩١٤:

-حزبە ڕادیکاڵەکەی هەڵدەوەشێنێ. کاتێ جەنگیش دەست پێدەکات، حکوومەتی تورکیا دەچێتە پاڵ ئەڵمانیا دژ بە وڵاتە هاوپەیمانەکان، ژەنەڕاڵ شەریف پاشا دژی ئەم کارەی ئەنوەر پاشا دەنگ هەڵدەبڕێت و لەگەڵ دەوڵەتە هاوپەیمانەکان دژ بە تورکیاو ئەڵمانیا دەوەستێت.

-لەبەر ئەوەی دەزانێت کە جەنگ دەست پێدەکات و دەوڵەتە هاوپەیمانەکان سەرقاڵی جەنگ دەبن، شەریف پاشا بۆ ماوەی (٥٤) ساڵ "دۆسیەی کورد" لای خۆی دادەخات.

کۆتایی ١٩١٤-١٩١٨:

ژەنەڕاڵ شەریف پاشا لە ماوەی چوار ساڵی جەنگدا لە سیاسەت و خەباتی سیاسی مەیلە و دوور دەوەسێت.

خۆی و ژنەکەی، کە هەردووکیان زۆر دەوڵەمەند بوون، لە پاریس، دوو سێ خانووی هاوینە و زستانەی خۆشیان لە بۆلڤاری هۆسمان و باڵزۆدا هەبوو. هاوینان، گەلێك جاران

بەهارانیش، دەچوونە (مۆنتـی کـارلۆ) کـە شـەریف پاشـا پێـی دەوت (مـۆن کیـف واتـە(کەیفی من) .

شەریف پاشا، بـە درێژایـی چـوار سـالی جـەنگ، دوور لـە سـەداو هـەرای جـەنگ، لـە (مۆنتـی کـارلۆ) سـەرقالی قومـارکردن بـوو. ژیـانی خـۆی لـەناو (کلـۆب نـایت) و (قومارخانە)و بارەکاندا بەسەربرد. لەبەرئەوەی قۆز و ڕیکپۆش و کەشخە بوو، فەرەنسیەکان پێیان دەوت (شەریف لۆبۆ) واتە (شەریفە قۆز)[٢٦].

سەرەتای ١٩١٨:

-ژەنەرال شەریف پاشا دەکەوێتە سەر خوێندنەوەی ئەو کتێبانەی کوردناسە فەرەنسیو ئینگلیزەکان لە بارەی کوردستان نووسیویانە، هـەروەها کۆکردنـەوەی زانیـاریی زیـاتر و پەیداکردنی بەڵگەنامەی باوەڕپێکراو لە بارەی مێژووی کورد و کوردستان. سەرەتای نوقتـە گۆڕانێك لە بیرکردنەوەی سیاسیبیانەی شەریف پاشا ڕوودەدات: لە پان عوسمانیزمـەو بـەرەو ناسیونالیزمی کوردو کوردایەتی[٢٧].

-پێوەندی دەبەستێت بە سەرکردە چەکدارەکانی کوردستان: سمکۆی شکاك، شێخ مەحموودی نەمر، سەید تـەهای نـەهری.. ڕاوێژیـان لەگـەڵ دەکـات لـە پێنـاو دامـەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی[٢٨].

مانگی ٦/١٩١٨:

لە شاری مارسیل، لە باشووری فەرەنسا، چاوی بە سێر برسی کۆکس دەکەوێت، کێشەی کوردی بیردەخاتەوەو داخوازیی لێدەکات کە پێویستە بەریتانیا لە داخوازییـەکانی گـەلی کورد بکۆڵێتەوەو "چارەنووسی کورد" دەستنیشان بکات[٢٩].

١٩١٩/٢/٢:

ژەنەڕاڵ شەریف پاشا، دەگاتەوە شاری پاریس و خۆی بۆ "پڕۆژەیەك" ئامادە دەكات[٣٠].

١٩١٩/٢/٦:

نامەیەكی تایبەت لەمەڕ خواستەكانی نەتەوەی كورد، لە پاریسەوە، بۆ سەرۆكی كۆنگرەی ئاشتی دەنێرێت.

سەرەتای ١٩١٩:

-خێزانی شەریف پاشا، ئەمینە خانم (١٨٦٨-١٩٢٦) بۆتە سەرۆكی (كۆمەڵەی تەعالیی ژنانی كورد) كە یەكەمین ڕێكخراوی تایبەتی ئافرەتانەی كوردییە و سەر بە (كۆمەڵەی تەعالیی كوردستان) بووە لە ئەستەمبول[٣١].

-(ویلسن)ی سەرەك كۆماری ئەمەریكا لەو ڕۆژانەدا چواردە بەندەكەی خۆی بڵاوكردبۆوە كە بە پێی ئەم دەستوور و بەڵگەیە هەموو قەومێك مافی داواكردنی سەربەخۆیی پێ درابوو[٣٢].

١٩١٩/٣/١:

-ژەنەراڵ شەریف پاشا، لە پاریس، لە شەقامی مێسین لە خانووی ژمارە (٢٢)، خۆی ئامادە دەكات بۆ ئەو كۆنفرانسە نێودەوڵەتییەی كە چارەنووسی نەتەوەكانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دیاریی دەكات.

-شێخ عەبدولقادری كوڕی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لەگەڵ ئەمین عالی بەدرخان، بە ناوی (كۆمەڵەی تەعالیی كوردستان) لە ئەستەمبوڵ، لە ڕێگای كۆمیسارییای ئەمریكی و ئینگلیزی و فەرەنسییەوە لە ئەستەمبوڵ، ڕادەگەیەنن كە شەریف پاشا بۆی هەیە لە

کۆنفرانسە نێودەوڵەتییەکەدا ببێتە نوێنەری داخوازییەکانی گەلی کورد. لە هەمان کاتدا نامەشیان لەم بارەیەوە بۆ ئەنجوومەنی کۆنفرانسەکە نووسی[٣٣].

-لە هەمان کاتدا، لە کوردستانی عیراقیشدا، شێخ مەحموود مەزبەتەیەکی بە ئەهالی و عەشایەری کورد مۆرکرد، کە بە پێی ئەمە، شەریف پاشای کوردی دانیشتووی پاریس کرا بە نوێنەری کوردەکان لە (کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریس) بۆ داواکردنی حقووقی قەومیی کورد. ئەم مەزبەتەیە بە قەڵەمی ڕەفیق حیلمی، لە ماڵی حوکمدارێك لە سلێمانی، بە بەرچاوی مێجەر نوئێڵەوە نووسراو لەگەڵ نامەیەك بە ڕەشید زەکی کابان و (سەید ئەحمەدی بەرزنجی)یەوە ڕەوانەی پاریس کرا. بەڵام بە داخەوە، ئینگلیزەکان ئەم دوو نوێنەرە کوردەیان لە حەڵەب ڕاگرت و نەیانهێشت مەزبەتەکە بگاتە پاریس[٣٤].

١٩١٩/٣/٢٢:

-پێشکەشکردنی (یاداشتنامەیەك لە بارەی داخوازییەکانی گەلی کورد) بە زمانی فەڕەنسی، ئەو یاداشتنامە ناودارەی کە تێیدا ژەنەراڵ شەریف پاشا بۆ یەکەمین جار داخوازیی دەوڵەتێکی سەربەخۆ دەکات بۆ کورد لە کۆنفرانسی نێودەوڵەتییانەی ئاشتی، کە لە پاریس لە پێناو دیاریکردنی چارەنووسی گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەسترا. ئەم یاداشتنامەیە نەخشەیەکی کوردستانی گەورەیشی لەگەڵدا بوو[٣٥].

-سەرۆکی ئەمریکا (ولسۆن)، لەگەڵ سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا (لوید جۆرج)، پێکڕا لەگەڵ سەرۆك وەزیرانی فەڕەنسا (کلیمەنصۆ) بە وردی لەم یاداشتنامەیە دەکۆڵنەوە.

-عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری، لە گۆڤاری ژین لە ژمارە (٢١)دا، لە لاپەڕە (١٥-١٦)، شیعرێك پێشکەش بە ژەنەراڵ شەریف پاشا دەکات و بەناوی گەلی کوردەوە پشتگیری لە هەڵوێست و داخوازییەکانی ناوبراو دەکات و بە نوێنەری ڕاستەقینەی گەلی کوردی لە قەڵەم دەدات. ئەمە، نیشانەی ئەوەیە کە شەریف پاشا لەناو ڕووناکبیر و شاعیرانی کورددا، لایەنگیری زۆری هەبووە.

-ئەم هەڵوێستە گرنگ و ڕووداوە سیاسییە مەزنەی شەریف پاشا، لە ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردیو عەرەبیو ئەرمەنیو فارسیو تورکیو ئینگلیزیو فەڕەنسییەکاندا دەنگ دەداتەوە. گۆڤاری کوردستان (ئەستەمبوڵ ١٩١٩-١٩٢٠)، لە ژمارەکانی (٤،٥،٦) لە ژمارە (٩)ی ڕۆژی (١١)ی حوزەیرانی ١٩١٩دا بەشی یەکەمی یاداشتنامەکەی بە زمانی تورکی بڵاوکردۆتەوە؛ هەروەها ژمارەیەکی گۆڤاری ژین (ئەستەمبوڵ ١٩١٩) بایەخێکی تایبەتی داوەتە ئەم ڕووداوە مێژووییە گرنگە.

-لە ڕیزی ڕۆژنامە تورکییەکاندا، ڕۆژنامەی إقدام (١٨٩٢-١٩٢٠)لە زۆربەی ژمارەکانی ئەو کاتەدا بە فراوانی باسی کردووە، لەوانە: لە ڕۆژانی (١٦ی نیسانی ١٩١٩، ٢ی شوباتی ١٩١٩)، ژمارەکانی (٧٩٦٨)، (٧٩٢٦)، (٧٩١٦)، (٧٩٦٨)، ٧٨٩٥). بە فراوانی باسیان کردووە[٣٦].

١٩١٩/٥/٢٦:

-شەریف پاشا برووسکە بۆ ڕووناکبیر و ڕێکخراوەکانی کوردستان دەکات: ئامادەیە کە بۆ پاراستنی مافە نەتەوەییەکانی کوردو وەدەستهێنانی مافە ڕەواکانی کورد، هاوکاری لەگەڵ عارف پاشای کورد بکات.

-عارف پاشا، لە قاهیرە، لە لایەن دەستەیەکی کوردانەوە، لە ڕێگەی کۆمەڵەی تەعالیی کوردستانەوە هەڵبژێردراوە کە بچێت بۆ پارس و لەگەڵ شەریف پاشا تەقەلا یان یەك بخەن[٣٧].

کۆمەڵەی تەعالیی کوردستان، لە ئەستەمبوڵەوە ئەندامێکی چالاکی خۆی ناردووە بۆ پاریس بە ناوی (فەخری بەگ)، بۆ ئەوەی یارمەتیی شەریف پاشا بدات و لە کاروبارەکانیدا هاوکاریی بکات[٣٨].

-کوردەکانی تورکیاو کۆمەڵە سیاسییەکانی کورد لە ئەستەمبوڵ توانیبوویان بە ناوی خۆیان و هەموو کوردەکانەوە وەکالەتنامە بۆ شەریف پاشا بنێرن و بیکەنە نوێنەری خۆیان

لە کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس. ئەمە هەنگاویکی گەورە بوو کە لە لایەن (شەریف پاشا)وە بەرەو ئیستیقلال و سەربەخۆیی کوردستان هاویژرا[٣٩]. گرنگترین ئەو کۆمەڵە سیاسییانەی، جگە لە شیخ مەحموود، پشتگیری شەریف پاشایان کردبوو، ئەمانە بوون: (تەعاون و تەرەقی کورد)،(تەعالیی کوردستان)، (هیوا)، (تەشکیلاتی ئیجتماعی)، (فیرقەی دیموکراتی کورد)، (جەمعیەی ئیستقلالی کوردستان).

-رقەبەرایەتیی ئەرمەنییەکان لەگەڵ شەریف پاشا، لەسەر دیاریکردنی سنووری ئەرمەنستان و کوردستان توندوتیژتر دەبیت.

٢٩/٧/١٩١٩ و ٩/١٠/١٩١٩:

-شەریف پاشا دوو نامە دەنیریت بۆ رۆبەرت فانسیتارتی سکرتیری یەکەمی بالویزخانەی بەریتانیا لە پاریس بۆ ئەوەی بیخاتە بەردەم بلفۆری وەزیری دەرەوەی بەریتانیا[٤٠]. لەم دوو نامەیەدا روونی کردۆتەوە کە کورد ئەویان بە "سەرۆك دەولەتی کورد" هەلبژاردووە.

٢٠/١٢/١٩١٩:

-شەریف پاشا ریککەوتننامەیەکی دوو قۆلی لەگەڵ نۆبار پاشای ئەرمەنییەکان مۆردەکات و بەپیی ئەم ریککەوتنە، دەست لە چەند شاریکی کوردی هەلدەگریت بۆ نۆبار پاشای ئەرمەنی(٤١).

-وازهینان لە ئایدیۆلۆژیەتی پان عوسمانیزم و داواکردنی دەولەتیکی کوردی، وەك لە لای شەریف پاشادا دەبینین، وای کرد کە ئەو توخمانەی جموجولی ناسیونالیزمی کوردی پیکدەهینن، وردە وردە جیگەی خۆیان بکەنەوە[٤٢].

١٩٢٠/٣/١:

بۆ دووەم جار یاداشتنامەیەکی دیکە پیشکەش بە ئەنجوومەنی باڵای کۆنفرانسەکە دەکات لەگەڵ نەخشەیەکی نویی کوردستان[٤٣].

١٩٢٠/٣/٢٣:

وەزیری دەرەوەی بەریتانیا نامەیەك بۆ مەندووبی سامی لە بەغدا دەنووسیت، تییدا روون دەکاتەوە کە حکوومەتی بەریتانیا ئامادەیە دەولەتیك بۆ کورد دروست بکات بە سەرۆکایەتیی شەریف پاشا، بەڵام ئایا ئیوەی حکوومەت کەسی دیکەی شایستە دەبینن کە ببیتە سەرۆکی ئەو دەولەتە کوردییە؟[٤٤].

١٩٢٠/٣/٢٥:

-وەڵامی مەندووبی سامی لە بەغداوە: "هیچ کوردیك نییە کە بتوانێ بەناوی هەموو کوردستنانەوە قسەبکات"، "کورد بە شیوەیەکی گشتی هەستی عەشایەرییان هەیە، نەك نەتەوەیی"[٤٥].

-پەیدابوونی جیاوازیی بۆچوون و ئایدیۆلۆیای دژ بە یەکتر لەناو کورداندا. بۆ نموونە، شیخ عەبدولقادری شیخ عوبەیدوڵلای نەهری دەستی کردە برووسکە ناردن بۆ کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس و داوای ئۆتۆنۆمی کرد لە جیاتی پیکهینانی دەولەتە سەربەخۆکەی شەریف پاشا.

-هەر یەکیك لە فەرەنسا و بەریتانیا ریگا چارەی جیاواز و دژ بە یەکیان هەبوو بۆ چارەسەرکردنی کیشەی کورد[٤٦].

١٩٢٠/٤/٢٧:

ژەنەراڵ شەریف پاشا، لە ناکاو، نامەیەك بۆ وەفدی بەریتانیا لە پاریس دەنیریت و بۆی روونەدەکاتەوە کە چیتر سەرۆك وەفدی کوردان نابیت و نوینەرایەتی کوردان ناکات لەم

کۆنفرانسەدا: ئەمەش لەبەر ئەو ناکۆکییانەی کە لەگەڵ شیخ عەبدولقادری سەرۆك کۆمەلەی کوردان لە ئەستەمبول هەیەتی(٤٧).

١٠/٨/١٩٢٠:

-ئیمزاکردنی پەیمانی سیڤەر لە نیوان تورکیاو دەولەتە هاوپەیمانەکاندا کە لەسەر بنچینەی داخوازییەکانی ژە نەرال شەریف پاشا هەلچنرابوو(٤٨).

-شەریف پاشا، بە یاداشتنامەکەی خۆی، بەندی (٦٢، ٦٣، ٦٤)ی پەیماننامەکەی بۆ سەربەخۆیی کوردستان و دامەزراندنی دەولەتی کوردی تەرخان کردبوو. تورکیاش بۆ دامەزراندنی ئەو دەولەتە کوردییە رەزامەندیی خۆی پیشان دابوو(٤٩).

١٩٢١:

تورکیاو هاوپەیمانەکان، بە پیی پەیمانی سیڤەر، کە دابوویانە کورد بۆ ئەوەی دەولەتیان بۆ دروست بکەن، لە گفتوگۆو مشت و مردان. ونستۆن چەرچل بیر لەوە دەکاتەوە کە دەولەتیك بۆ کوردو تورکمان و ئاشووری دابمەزرینیت لە باکووری عیراقدا(٥٠).

١٩٢٢:

لە کاتیکدا شۆرشی شیخ مەحموود لە کوردستانی عیراقدا دژی ئینگلیز هەلگیرساوەو لایەنگیریی تورکیای پی خۆشە، لە کوردستانی تورکیاشدا نوینەرەکانی شۆرشی کورد لە تورکیا -ئەوانیش رادەگەیەنن کە "نایانەوێ کوردستان لە تورکیا جودا ببیتەوە". نوینەرە کوردەکانی هەموو شارەکانی بەتلیس و وان و دیاربەکرو مەلاتیان و دەرسیم و ئورفە.. ئەمەیان راگەیاند.

٢٣/٧/١٩٢٣:

لە کۆنفرانسی (لۆزان)دا، دەولەتە هاوپەیمانەکان دووای ئەوەی بۆیان دەرکەوت کە کوردەکان نایانەوێ لە تورکیا جودا ببنەوەو تورکیاش بەلین دەدات کە مافە

نەتەوەییەکانی کوردەکان وەدی بهێنێت؛ لە پەیماننامەی (لۆزان)دا بەندەکانی (٦٢و ٦٣و ٦٤)ی پەیماننامەی سیڤەریان هەڵوەشاندەوەو خەونە جوانەکەی شەریف پاشایان زیندەبەچاڵ کرد.

شەریف پاشا وەسیەت دەکات کە دووای مردنی خۆی[٥٢]، لاشەکەی بسووتێنن و خۆڵەمێشەکەی فڕێ بدەنە دەریاوە[٥٣].

١٩٢٤:

سزا خانمی کچی شەریف پاشا شوو بە کوڕی چەرکەس میرلیوا نازم پاشا (عەبدولرەحمان پووخ) دەکات. لەم پیاوە دوو منداڵیان دەبێ.

١٩٢٦:

کۆچی دوایی خێزانەکەی شەریف پاشا، ئەمینە خانم، لە پاریسەوە تەرمەکەی دەگوازنەوە قاهیرە.

ساڵانی ١٩٣٠:

-کۆتایی ساڵانی بیستەکان و سەرتاسەری ساڵانی سییەکان لە ژیانی شەریف پاشادا نادیار و نائاشکرا ماوەتەوە، هێندە نەبێ: دووای مردنی ژنەکەی (ئەمینە خانم)، ماڵ و سامانی خۆی، هەمووی، لە (مۆنتی کارلۆ) لە قومار و شەوبیری و شەوانەژی و سەرخۆشی بەهەدەر دەدات. تا وای لێ دێت سکرتێرەکەی خۆی (مەلەك خانم) دەخوازێت لە مەلەك خانم کچێکی دەبێ بەناوی (کەریمە) کە لە ١٩٤٨ شوو بە کۆنت (پیکۆرینی مانزۆنی)ی ئیتالیا لە شاری (کاتانزارۆ) دەکات لە خوارووی ئیتالیا.

-شەریف پاشا، کاتێ لە پاریس بە تەواوەتی ئیفلاس دەکات و دەکەوێ؛ کەریمەی کچی لە ماڵەکەی خۆی بەخێوی دەکات و سەرپەرشتیی ژیانی دەکات[٥٤].

١٩٣٦:

لە مۆنتی کارلۆ دەژیت. لە ریگەی قونصولی ئیتالیــاوە لـە شـاری نیـس لـە فەرەنسـا پەیوەندییەکی نهینی لەگەل دکتاتۆری ناوداری ئیتالیا (مۆسۆلینی) دەبەستێ.

١٩٣٦/١٢/٨:

نامەیەکی نهینی بۆ مۆسۆلینی دەنیرێ.

١٩٤٢/٦/١٢:

حکوومەتی ئـەلمانیا دەعوەتـی کـردووە بـۆ پـاریس؛ تـا ٦/٢٥ لـە پـاریس دەعوەتـی حکوومەتی ئەلمانیا بووە. لەو ماوەیەدا گفتوگۆی هەبووە لەگەڵ حکوومـەتی ئـەلمانیا لـە بـارەی کیشـەی نەتـەوەی کـوردو پـەیوەندیی ئـەم کیشـەیە بـە جـەنگی دووەمـی گیتـیو سویندخۆرانەوە.

١٩٤٢/٧/٢٧:

نامەیەکی دیپلۆماسی لە بارەی کیشەی کورد و پەیوەندیی بە جەنگ و سویندخۆرانەوە بۆ مۆسۆلینی دەنیریت.

١٩٤٢/١٢/١٦:

نامەی دووەم بۆ هەمان مەبەست بۆ مۆسۆلینی دەنیرێ[٥٥].

١٩٤٥/١١/٢٩

شـەریف پاشـا، بـە تەمـەنی (٨٠) سـاڵەی خۆیـەوە، دەچیـت سـەریك لـە باڵویزخانـەی بـەریتانیا دەدات لـە قاهـیرە. لـەوێ لەگـەڵ ولتـەر سمـارتی بـاڵویزی بـەریتانیا لـە قاهــیرە کۆدەبیتـەوە و داوای لیدەکـات کـە (ئۆتۆنۆمـی بدریتـە کـورد لـە چوارچیــوەی دەوڵــەتی

عیراقدا)[٥٦]. ئەم رووداوە، کار لـە شـاعیری کـورد، عبدالـرحمان بـەگی نفـووس دەکـات و شیعریك بۆ ئەم هەلویستەی ژەنەرال شەریف پاشا دەنووسیت[٥٧].

١٢/١٩٤٥:

ژەنـەرال شـەریفا پاشـا، چـەند هەفتەیـەك دووای ئـەم داخوازییـە، کـە ئـاخرین خـەون و ئومیدو تیکۆشانی بوو، دەگەریتەوە مالی کچەکەی لە ئیتالیا، لە شاری (ناپۆلی).

١٩٥٠: شەریف پاشا دەچیتە (رۆما) لە مالی کچەکەی دەژیت، کە پاشان دەگوازنـەوە شاری کالابرا.

٢٢/١٢/١٩٥١:

ژەنەرال شەریف پاشا، لە تەمەنی (٨٦) سالیدا، لە شـاری نـاپۆلی لـە ئیتالیـا کۆچـی دووایی دەکات.

سزا خانم و شەریفە خانمی کچی شەریف پاشا، لەگەلّ سـالح بـەگی زاوای، بـە واسـیتەی ئـامۆزای ئەمینـە خـانم (کـە مـەلیك فـاروق بـووە) تەرمەکـەی دەهیننـەوە میسـر؛ وەسـیەتنامەکەی شـەریف پاشـا فـەرامۆش دەکـەن: لـە جیـاتی ئـەوەی بیسـووتینن و خۆلەمیشەکەی فریَ بدەنە دەریاوە، لە میسر دەینیژن. تا ئیستا نازانین لەکویَ؟[٥٨].

سەرچاوە:

١-رۆهات ئالاکۆم: دە سال لە ژیانی جەنەرال شەریف پاشا لە ستۆکهۆلم، گۆڤاری مامۆستای کورد، ژمارە (٢٧) ستۆکهۆلم: پاییزی ١٩٩٥.

٢-عەبدولعەزیز یامولکی: بنەماڵەی خەندان، گۆڤاری پەیڤین، ژمارە (٢)، سلیمانی: ١٩٩٧، ل ٩٢-١٢٠.

٣-محمد امین زکی: تأریخ السلیمانیه- بغداد: ١٩٥١، ل ٢٠٥-٢١٠، ٢٥٧.

٤-بۆ شەجەرەی بنەماڵەی خەندان، بروانە: عەبدولعەزیز یامولکی‌ن سەرچاوەی ژمارە (٢). هەروەها ئەکرەم مەحموود سالحە رەشە: شاری سلیمانی، بەرگی یەکەم، بەغدا: ١٩٨٧، ل ٤٧٩و ٤٩٢.

5- mech rou Tiette, Organ du Parti Ottoman Sous La Patronage de G. cherif Pacha, N. 47, Oct. 1913.

6-Hamit BOZARSLAN: Le Probleme National Kurde en Turquie, Diplome, Paris: 1986.

٧-سەرچاوەی ژمارە دووەم.

٦-سەرچاوەی ژمارە دووەم.

٩-سەرچاوەی پێشوو.

10-Hamit Bozarsla: L Opposition Libreal dans L Empire Ottoman, Diplome Sous La diredtion def. Furet, Purit: 1987.

هەروەها بروانە: د. فەرهاد پیربال: شەریف پاشا، گۆڤاری گولان، ژمارە (١١٩)، هەولیر

هەولیر ١٩٩٧، ل ٢١-٢٣.

11-Osmanli, Journal edite Par. A. Djewdet N. 13- 29, 1902.

١٢-عەبدولعەزیز یامولکی: بنەماڵەی خەندان، گ. پەیڤین، ژمارە ٢، سلیمانی: ١٩٩٨، ل ٩٩-١١٥.

١٣-حسن توفیق افندی مکتوبچی، سالنامە ١٣٢٥ هجری ولایت موصل، بە زمانی عوسمانلی، ل ٦٧ و ٧١.

١٤-عەبدولعەزیز یامولکی، سەرچاوەی ژمارە (٢) لەم باسەدا.

١٥-رۆهات ئالاکۆم: دە سال لە ژیانی جەنەرال شەریف پاشا، مامۆستای کورد، ژ ٢٧، ستۆکهۆلم: ١٩٩٥.

١٦-میر بصری: اعلام الکورد، ریاچ الریس للکتب و النشر، لندن: ١٩٩١.

١٧-بلەچ شیرکۆ: کیشەی کورد ،و: حەمەی حەمە باقی، چ٣: ١٩٩٢، ل ٥٠.

١٨-د. جەبار قادر: د. عەبدوڵلا جەودەت، گۆڤاری کاروان، ژمارە (٣٢)، هەولیر: ل ٩. هەروەها بروانە: دیوانی پیرەمیرد، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم: چاپخانەی خاك، سلیمانی: ٢٠٠٠، ل ٢٣ و ٢٧.

١٩-د. بلەچ شیرکۆ القضیة الکوردیة، قاهرة: ١٩٣٠، ل ٥٠-٥٢.

20-Chris Kurtshera: Le Mouvement national Kurde, Paris: 1979, p. 24-45, 58.

21-G. Groc - 1. Caglar: La Presse francaise de Turquie, ed. lsis, Istanbul. S. D. ;. 194.

٢٢-د. فەرهاد پیربال: رۆژنامەگەریی کوردی بە زمانی فەرەنسی، بلاوکراوەکانی گۆڤاری سەنتەری برایەتی ژمارە (١)، هەولیر: ١٩٩٨، ل ٤١-٥٦.

23-Hamit Bozarslan: La Question Kurde presse de Sciences po, paris: 1997, p. 120>

٢٤-عەبدولعەزیز یامولکی: ل ٩٩-١١٥.

25-Chris Kutshera: La Mouvement, p. 59.

هەروەها بروانە رەفیق حیلمی: یاداشت، بەشی دووەم، بەغدا: ١٩٨٨، ل ٤٦٦.

26-Chris Kutshera: Le Mouvement National Kurde, paris: 1979.

٢٧-لـە بـارەی گەشـەکردنی ئایدیۆلۆژیـەتی شـەریف پاشـا لـە پـان عوسمانییـەوە بـــۆ "کوردایەتی" بروانە دیپلۆمەکەی حەمید بۆز ئارسلان کە بە زمـانی فەرەنسـی لـە پـاریس ئەنجامی داوە:

-Hemit Bozarslan: L, Opposition Liberal dans L Empire Ottomon 1908-1914, Diplome preparee sous la direction de F. Furet, Paris: Juin 1987 0

28-M.M. Van Bruinessen: Agha، Shaikh and State on the social and political organization of Kurdistan, Ultech: 1978, p. 369- 374.

٢٩-رەفیق حیلمی: یاداشت، بەشی دووەم، بەغدا: ١٩٨٨، ل ٤٦٦، ٢٠٥.

٣٠-رۆژنامـەی اقـدام (١٨٩٣-١٩٢٠) کـە بـە زمـانی عوسمـانلی لـە ئەسـتەمبول دەردەچـوو، ژمـارە (٧٨٩٥)ی رۆژی ٢ی شـوباتی ١٩١٩، ل (٢)، وتـاری (شـەریف پاشـا پاریسە مواصلت ایتی).

٣١-رۆهات ئالاکۆم: دە سال لە ژیانی. هـ.ل.

٣٢-رەفیق حیلمی: یاداشت، بەشی دووەم، ل ١٩١.

٣٣-زنار صلوبی: فی سبیل کوردستان، ترجمە الی العربیە: د. رضوان علی، منشورات رابطة کاوا، بیروت: ١٩٨٧، ل ٦٣.

٣٤-رەفیق حیلمی: یاداشت، بەشی دووەم، ل ٦٥و ١٩٠.

35-Memorandum Sur les Revandications du peu ple Kurde, Paris: 1919. 15 pages.

ئەم یاداشتنامـەیە تەرجەمـە کراوەتـە سـەر زمـانی کـوردی و لـە ژمـارە (٢)ی گۆڤـاری (رابوون) لە ستۆکهۆلم لە سالی (١٩٩١)دا بلاوکراوەتەوە، ل ٦٣-٧٤.

٣٦-فەرهاد پیربالْ: زنجیرەی ژیاندنەوەی نووسراوە عوسمانییـەکان ژمـارە (٢)، شـەریف پاشاو کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریس، گۆڤاری یەکگرتن، ژمارە (١٣)، کۆپنهاگن: ١٩٩١، ل ١٠٠-١٠٤.

٣٧-د. فەرهاد پیربال: گۆڤاری کوردستان، بڵاوکراوەکانی دەزگای گوڵان، ژمارە (١٣)، هەولێر: ١٩٩٨. بروانە پیشەکی و ژمارە ((٩)ی گۆڤارەکە، کە لە (١١)ی حوزەیرانی (١٩١٩)دا بڵاوکراوەتەوە.

٣٨-د. ولید حمدی: الکرد في الوثائق البریطانیة، لندن: ١٩١٩، ل ١٨٣.

٣٩رەفیق حیلمی: یاداشت بەشی یەکەم، ل ١٩-٢٠.

٤٠-عەبدولعەزیز یامولکی، ل ١١٣، هەروەها محمد صالح زیباری: ژەنەرال شەریف پاشا، گۆڤاری گازی، ژمارە (٢٨)، دهۆك: ١٩٩٧، ل ٢٣-٢٤.

41=Le Temps, Journal parisien, 10 Mars 1920, Paris: 1920.

هەواڵەکە بە زمانی تورکیش لە رۆژنامەی (پیام صباح)ی ئەستەمبولیشدا بڵاودەکریتەوە. هەروەها بروانە: البروفیسور م. ا ٠هسرتیان: کردستان ترکیا بین الحربین، ترجمة د. سعدالدین ملاو باقی نازی، منشورات رابطة کاوا رقم ١١، دار الکاتب، بیروت: ١٩٨٧، ل ١٦.

42-Hamit Bozarslan: Tradition alisme ou Nationalisme, in "Cemoti", N, 6, F. N. S. P,. Centre De Recherches Internationales, Paris: 1988, p. 35- 532.

43-Christion More: Les Kurdes aujourd hui L. Harmattan, paris: 1984. p. 61.

٤٤-ئەم بەڵگەنامەیە لە کتیبەکەی (د. ولید حمدی) بڵاوکراوەتەوە: الکرد فی الوثائق البریطانیة، ل ٥و ٩٢.

٤٥-هـ. س. ل ٩٨.

٤٦-فوئاد حەمە خورشید: ژەنەرال شەریف پاشاو کۆنگرەی ئاشتی، گۆڤاری رەنگین، ژمارە (٨٩)، بەغدا: ١٩٩٦، ل٧.

٤٧-د. ولید حمدی: ل ٣٤١-٣٤٤. هەروەها بروانە محمد صالح زیباری: ژەنەرال شەریف پاشا، گۆڤاری گازی، ژمارە (٢٨)، دهۆك: ١٩٩٧، ل ٢٣-٢٤.

48-Les Kurdes et Le Kurdistan, sous la direction de Gerard CHALIAND, ed., PCM Paris: 1978. 64.

49-B. CHIR GUH: La QUESTION Kurde, Caire: 1930, p. 23-29.

دەقی ئەم بەندانەی تایبەتن بە دامەزراندنی دەولەتی کوردییەوە لە لایەن مامۆستا (رەفیق حیلمی)یەوە تەرجەمەی کوردی کراون: یاداشت، بەشی یەکەم، لاپەرە ١٩-٢٠.

٤٠-د. ولید حمدی: الکرد فی الوثائق البریطانیة، ل ١٢٣-١٢٩.

51-A, BEDIRKHAN: LA QUESTION KURDE, PARIS: 1959, p. g.

هەروەها بروانە: م. أ. هسرتیان: کردستان ترکیا بین الحربین، ل ٥٤.

52-Les Kurdes et Le Kurdistan Paris: 1978.

٥٣-عەبدولعەزیز یامولکی: ل ١٠١.

٥٤-سەرچاوەی پێشوو: ل ١٠١.

55-Mirella GALLETI: Deux Lettrs de Cherif Pacha a Benito MUSSOLONI in Etudes Kurdes, N 2, Paris: 2000, P. 65- 82.

٥٦-د. ولید حمدی: الکرد فی الوثائق البریطانیة، ل ٢٤٨-٢٥١

هەروەها بروانە: د. احمد عثمان ابوبکر: مزکره الی وفود الحلفاو من الموفد الکردی شریف پاشا، مجله (کاروان) عدد ٣٩، اربیل: کانون الاول ١٩٨٥.

٥٧-محمود احمد محمد: بەشیك لە دیوانی ئەورەحمان بەگی بابان، بەغدا: چاپخانەی زەمان، ١٩٨٩، ل ٨١.

٥٨-عەبدولعەزیز یامولکی: لاپەرە: ١٠١. هەندێ سەرچاوە باسی ئەوە دەکەن کە ژەنەرال شەریف پاشا لە سالی ١٩٤٦دا کۆچی دوایی کردووە، بەلام ئیمە پیمان وایە (١٩٥١) دروست و پەسەندترە.

ژەنەرال شەریف پاشا

ژەنەرالّ شەریف پاشاو
یەکەمین گۆڤاری کوردی بە زمانی فەڕەنسی

مەشرووتیەت Mechroutette

پاریس: (١٩٠٩/١٠/١٥ تا ١٩١٤/٢) ٥٥ ژمارە

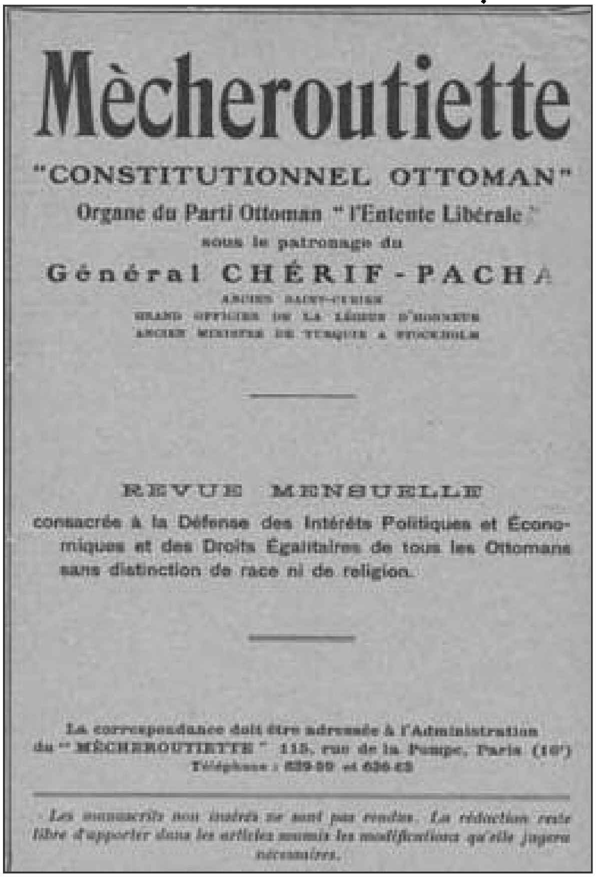

Mècheroutiette

"CONSTITUTIONNEL OTTOMAN"

Organe du Parti Ottoman " l'Entente Libérale "

sous le patronage du

Général CHÉRIF-PACHA

ANCIEN SAINT-CYRIEN

GRAND OFFICIER DE LA LÉGION D'HONNEUR

ANCIEN MINISTRE DE TURQUIE A STOCKHOLM

REVUE MENSUELLE

consacrée à la Défense des Intérêts Politiques et Économiques et des Droits Égalitaires de tous les Ottomans sans distinction de race ni de religion.

La correspondance doit être adressée à l'Administration du " MÈCHEROUTIETTE " 115, rue de la Pompe, Paris (16e)
Téléphone : 639-59 et 636-63

Les manuscrits non insérés ne sont pas rendus. La rédaction reste libre d'apporter dans les articles soumis les modifications qu'elle jugera nécessaires.

MECHROUTIETTE

ORGANE CONSTITUTIONNEL OTTOMAN

JOURNAL MENSUEL

CHERIF PACHA

GRATUIT

GRATUIT

La Constitution en Turquie et les Agissements du Comité

ڕۆژنامەکەی شەریف پاشا

"مەشروتیەت"

"ڕۆژنامەگەریی کوردی بە زمانی فەرەنسی " واتـە: ئـەو چالاکییـە ڕۆژنامەنووسـییەی ڕووناکبیر و ڕۆژنامەنووسە کوردەکـان کـە لـە کۆتـایی سـەدەی نۆزدەهەمـەوە بـە زمـانی فەرەنسی ئەنجامیان داوە بۆ بەرگری کردن لە بەرژەوەندیە جۆراوجۆرەکانیان، یان بۆ هـێرش کردنـە سـەر حکوومەتـەکانیان؛ هـەروەها هـەندێ جـار بـەکارهێنانی ئـەو چالاکییـە، وەك ئامرازێکی دەربڕینی ئەو داخوازییە گەلەکۆمەکییانە کە عوسمـانین، تورکیـایین، عـێراقین.. یانیش گەلێك جاران بە واتا سیاسی- ئەتنیکییەکە: کوردین.

ئەم گۆڤارەی شەریف پاشا بۆچی بە فەرەنسی بووە؟

هـەبوونی بەرژەوەندیـەکانی دەوڵـەتی فەرەنسـا لـە ڕۆژهـەڵاتدا دەگەڕێتـەوە بـۆ سـەدەی حەڤدەهـەم، ڕۆژنامـەی فەرەنسـیـەکان Le Mercure de france لـە ١٦٢٢ و Gazette لـە ساڵی ١٦٣١ پڕن لە زانیاریو دەنگوباسی جۆراوجۆر لـە بـارەی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانیو ژیـانی خـەڵکی ئـەوێ، تەنانـەت فەرەنسـیەکان خۆیـان بـە پارێزگـاری خـەڵکی غـەیرە موسڵمانەکانی ڕۆژهەڵات دادەنا[١].

زمانی فەرەنسی، لە ماوەی سەدەکانی ١٨ و ١٩دا لـە تورکیـای ئەوسـاتدا بایـەخێکی زۆری پێ دەدرا. کاریگەرییەکانی کولتووری فەرەنسیو شۆڕشی فەرەنسا هەر لە سـەردەمی سوڵتان سـەلیمی سـێیەمەوە بەدیاردەکـەوێ[٢]. هـەر لـەو سـەردەمانەوە خـەڵکانێکی زۆری فەرەنسی لە ئەستەمبوڵ و شارەکانی دیکەی وڵاتی عوسمانیدا دەژیان. لـە کۆلێژێکـی وەك مـەدرەسـەی عـەسـکەریی عوسمـانیدا Ecole Millitaire Ottomana دەیـان مامۆسـتای فەرەنسی دەرسیان دەگوتەوە، دەیانی دیکەش فەرمانبەر بوون. کتێبخانەی ئـەو مـەدرەسـەیە زیاتر لە چوار سەد بەرگ کتێبی فەرەنسی و ئینسیکلۆپیدیای تێدابوو. بە کورتـی: زمـانی فەرەنسی، زمانی لە یەکترگەیشتنی نێوان وڵاتی عوسمانی و ڕۆژئاوا بوو[٣].

بۆ بەرەوانیشاندانی ئەم کاریگەریتیەی فەرەنسا بەسەر وڵاتی عوسمانیدا هێندە بەسە ئەوە بە بیر خۆمان بهێنینەوە کە یەکەم ڕۆژنامەی بڵاوکراوەی ناو سنووری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە ساڵی ١٧٩٥-١٧٩٦دا، بە زمانی فەرەنسی بووە، بە ناوی بۆڵتەنی دەنگوباس Bulletin des Nouvelles کە مەبەستی بڵاوکردنەوەی فەلسەفەی شۆرشی فەرەنسی بوو، ئەمەش لە ڕێگای سەفارەتی فەرەنسیەوە لە ئەستەمبوول[٤]. یەکەم ڕۆژنامەی عوسمانیش، کە سوڵتان مەحموودی دووەم بەناوی تەقویمی وەقایع لە ساڵی ١٨٣١دا دایهێنا، لەژێر کاریگەریتی ڕۆژنامەیەکی فەرەنسیدا لە دایك بوو کە هەمان ناونیشانی هەبوو Moniteur Officiel. ڕۆژنامە عوسمانیەکە پێنج ڕۆژ لە دووای فەرەنسیەکە دامەزرا. ئەم کاریگەریتیەی فەرەنساو ڕۆژنامەگەریی فەرەنسا بەسەر وڵاتی عوسمانیدا، تەنانەت تا جەنگی جیهانی یەکەم، بەسەر ڕووناکبیرانی عوسمانیو بزاڤە ڕۆژنامەگەرییەکەیاندا زۆر بە زەبر بووە[٥].

نەك تەنیا نووسەرو ڕووناکبیرانی تورك فێری فەرەنسی ببوون و زمانی فەرەنسیان بەکاردەهێنا، بەڵکو ژمارەیەکی زۆری نووسەر و ڕووناکبیرانی کوردیش فێری فەرەنسی ببوون و دەیانتوانی بەکاری بهێنن و سوودی لێ ببینن ،تەنانەت هەندێکیان لە زانکۆکانی فەرەنساو سویسراو ئەستەمبوڵ بە زمانی فەرەنسی خوێندنیان تەواوکردبوو. لەو نووسەرە کوردانەی توانیان لەو سەردەمەدا فەرەنسی فێربن و سوودی لێ ببینین: د. عەبدوڵڵا جەودەت، د. ئیسحاق سکووتی، ژەنەراڵ شەریف پاشا، مەمدوح سەلیم، ڕەفیق حیلمی، میقداد- مەدحەت بەدرخان، د. کامەران بەدرخان، جەلادەت بەدرخان، حوسێن حوزنی موکریانی، د. نوورەدین زازا، عەبدولڕەحمان بەدرخان.

سوڵتان عەبدولحەمید لە مانگی شوباتی ١٨٧٦ بەملاوە سانسۆرێکی توندی خستە سەر ڕۆژنامەگەری. ئەم سانسۆرە لە شێوەی چەند بەندێکدا بڵاوکرایەوە و بووە قانوون[٦]. بەم شێوەیە ڕۆژنامەگەری تاکو ساڵی ١٩٠٨ نەیدەتوانی تخوونی سیاسەت بکەوێت و بە

ئازادی بدوێت[٧]. لە ئەنجامی سەپاندنی ئەم قانوونە دکتاتۆریەی سولتان عەبدولحەمید بەسەر رۆژنامەگەریدا، رۆژنامەگەریی فەرەنسیو تورکی لە وڵاتی عوسمانیدا کەوتە کزی، تەنیا رۆژنامەو گۆڤارە تەندروستیو "پزیشکی" و "هەواڵ" و هونەریو ئەدەبیەکان مانەوە. بەندی شەشەمی قانوونەکەی عەبدولحەمید لە بارەی رۆژنامەگەری دەڵێ: (هیچ داخوازیو سکاڵانامەیەکی تایبەتی خەڵکی ویلایەتەکان نابێت بڵاوبکرێتەوە کە گازاندە لە دەسەڵاتدارانمان بکەن و رەخنەیان لێ بگرن). لە بەندی حەوتەمیشدا دەڵێ: (ناوی هیچ مەڵبەندێکی مێژوویی و جوگرافی نابێ بهێنرێتە سەر زمانی رۆژنامە، لەوانە ئەرمینیاش).

ئەنجامیکی دیکەی ئەم دکتاتۆریەتەی عەبدولحەمید ئەوەبوو کە راپەرینێکی رۆژنامەگەریی "کەمە نەتەوایەتیەکان" وەك یۆنانیو بولگاریو ئەرمەنی، لە نیوان ساڵانی ١٨٧٨-١٨٨٦دا، بە زمانی فە رەنسی سەری هەلدا. هەروەها هەندیکی دیکەشیان ،لەگەڵ ئۆپۆزیسیۆنە عوسمانیەکانی دیکە (کورد، تورك، چەرکەس" هاتنە فەرەنساو سویسرا بۆ ئەوەی لەم وڵاتانەی ئەوروپاوە، بە تایبەتی لە فەرەنساو سویسراو بریتانیاوە، دەنگی "رۆژنامەنووسانەی" یاخیگەری خۆیان دژ بە سولتان عەبدولحەمید بەرز بکەنەوە. لە ماوەی ١٨٩١-١٨٩٥دا شەش رۆژنامەی دژ بە عەبدولحەمید لە فەرەنسا سەریان هەلدا، حەوتی دیکەش لە ماوەی ١٩٠٠-١٩٠٤دا لە وڵاتانی دیکەی ئەوروپا[٨].

کەواتە: رۆژنامەیOSMANLI ١٨٩٧-١٩٠٤ و گۆڤاری Idgihad ١٩٠٤- ١٩٣٢، یادگاری ئەو رۆژگارە رەشەی سولتان عەبدولحەمیدن. سییەمیشیان Mechroutiette ١٩٠٩-١٩١٤ بەهەمان شیوە، دەنگی یاخیگەری رادیکاڵانەی پاشازادەیەکی کوردە دژ بە حکومەتی "گەنجە تورکەکانی" کە لە ١٩٠٨ بەملاوە سەرجەم خەبات و خەونەکانی کوردیان پیشیل کرد. ئەوەتا ژەنەراڵ شەریف پاشا، سەرنووسەری Mechroutiette لە لاپەرە

٤ی ژمارە ٨ی گۆڤارەکەدا، خۆی باسی ئەم دکتاتۆریەتەی گەنجە تورکـەکان ١٩٠٨-١٩١٤ دەکات و دەڵێ:

لە تورکیا، ئەمڕۆ هەموو بڵاوکراوەیەك پێشتر دەبێت بە سانسۆردا تێپەڕ ببێت، ئەگینا ٥ تا ٥٠ لیرە جەزای لێ دەسەنرێت. بەم شـێوەیە، قۆنـاغی یەکـەمی بزاڤـی ڕۆژنامەگـەریی کوردی بە زمانی فەرەنسی، پەیوەندی بە سێ ڕووناکبیرو سیاسـەتمەداری گـەورەی کـوردەوە هەیە: د. عـەبدوڵلا جـەودەت (١٩٣٢-١٨٦٩)، د. ئیسـحاق سـکوتی (١٨٦٨-١٩٠٢)، ژەنەڕاڵ شەریف پاشا (١٨٦٥-١٩٥١)؛ کە هەرسێکیان، لە دوو مـاوەی جیـادا لـە دەست دکتاتۆریەتی دەوڵەتی عوسمانی غاریان دابووە پاریس و ژنێـف. لـەوێ -لـە دوورەوڵاتیـدا- درێژەیـان بـە خـەباتی سیاسـیانە و ڕۆژنامەنوسـانەی خۆیـان دەدا لـە پێنـاو ڕووخـاندنی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانیو حکومـەتی گەنجـە تورکـەکان و دامـەزراندنی حکومـەتێکی ئاوهای کە دان بە مافی "کەمە نەتەوایەتیەکان" بهێنێت.

ڕۆژنامەگەریی کوردی بۆچی بە زمانی فەرەنسی بووە؟ بۆچی کورد ڕۆژنامە و گۆڤـاری بەزمانی فەرەنسی دەرکردووە؟ هەر دوو پرسیارەکە، یەك وەڵامیان هەیە: چونکە پێویستیی نەتەوەی کورد بە ڕیفۆرم و هانا بردنی کورد بۆ ڕۆژئاوا، دوو داخوازیی یەکانگیری سـەر بـە یەك بیرکردنەوەی سیاسین. لەم بوارەشدا، د. عەبدوڵلا جەودەت و شەریف پاشا بوون کە ئەم بزاڤە "فرانکۆفۆنەیان" لە ڕۆژنامەگەریی کوردیدا دامەزراند.

مەشرووتیەت:

مەشرووتیەت Mechroutiette گۆڤارێکی سیاسی ڕادیکاڵی دەستووریخواز Constitutionnel بووە، شەریف پاشا لە پاریس بە زمانی فەرەنسی لە (١٥/١٠/١٩٠٩) تا (٢/١٩١٤)، ٥٥ ژمارەی لێ بڵاوکردۆتەوە[٩].

خاوەن ئیمتیازی گۆڤارەکە:

ژەنەراڵ شەریف پاشا (١٨٦٥-١٩٥١) خاوەن ئیمتیازی گۆڤارەکە، کوڕی سەعید پاشای وەزیر خارجیەی عوسمانی، بە ڕەسەن خەڵکی سلێمانی، لە بنەماڵەی خەندانەکانن[١٠]. خوێندنی باڵای لە فەرەنسا لە قوتابخانەی عەسکەری لە شاری Saint-Cyr تەواوکردووە، کە لە فەرەنسا پێی دەڵێن Ecole Militaire. پاشان بۆتە ئامیر فەوج و ئینجا عەقید و لە کۆتاییدا گەیشتۆتە ژەنەراڵ General[١١].

ساڵانێکی زۆر، لە ساڵی (١٨٩٥) بەملاوە، وەزیری دەوڵەتی عوسمانی بووەو نوێنەرایەتی دەوڵەتی عوسمانی کردووە لە باڵوێزخانەی تورکیای عوسمانلی لە ستۆکهۆلم[١٢]. پاشان، کاتێ گەنجە تورکەکان لە (١٩٠٨)دا دەوڵەتی عوسمانی دەڕووخێنن و حوکمیدەستووری دادەمەزرێنن، شەریف پاشا بە فەرمانڕەوایەتی ئەوان ڕازی نابێت و لێیان هەڵدەگەڕێتەوە. بۆیە لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٠٩دا لە پاریس حزبێکی سەربەخۆ دروست دەکات لە پێناو بەگژاچوونەوەی حوکمی دەستووری گەنجە تورکەکان لە

تورکیاو دروستکردنی چەند گۆڕانکارییەکی بنچینەیی لەو حوکمە دەستوورییەی ئەواندا.
ئەو حزبە سیاسییە تازەیەی شەریف پاشا ناوی حزبی ڕادیکاڵی عوسمانی Parti radical Ottoman بوو کە بارەگاکەی لە پاریس بوو.

شەریف پاشا، بۆ بڵاوکردنەوەی پرۆگرام و داخوازینامەکانی حزبەکەوی، پێویستی بە ئۆرگانێك هەبوو بۆ ئەوەی بگاتە ناو خەڵك و قوتابیو ڕۆشنبیران لە تورکیا، بۆیە لە ڕۆژی (١٥/١٠/١٩٠٩)دا یەکەم ژمارەی بە ناوی مەشرووتیەت Mechroutiette (واتە حوکمی دەستووری) لە شێوەی ئۆرگانێکی چوار لاپەڕەیی بڵاودەکردەوە. پاشان لە یازدەمین ژمارە (لە ١/١٠/١٩١٠) بەملاوە، ئەم ئۆرگانەی لە شێوەی گۆڤارێکی (٥٠) لاپەڕە بڵاودەکردەوە[١٣]. شەریف پاشا تا مانگی دووی ساڵی (١٩١٤)، ٥٥ ژمارەی لەو گۆڤارە سیاسیە بڵاوکردەوە، پاشان وازی لە گۆڤارەکە هێنا و حزبەکەی خۆیشی هەڵوەشاندەوە.

لە ماوەی ساڵانی (١٩١٨-١٩١٤)دا، شەریف پاشا وردە وردە باوەڕی بە خەباتی بانعوسمانی کزتر دەبۆوە، هێدی هێدی پشتی دەکردە باوەڕی رادیکاڵی خزبەکەی پێشووی: لە بیری نەتەوەییو کوردایەتی نێزیك دەبۆوە.

لە ساڵی ١٩١٩دا، بیری کوردایەتی شەریف پاشا، لە پەرەسەندنی خۆیدا گەشتە لووتکە؛ لە مانگی مارسی (١٩١٩)دا لە کۆنفرانسی ئاشتی میللەتانی ڕۆژهەڵات، کە لە پاریس بەسترا، یاداشتنامەیەکی پێشکەش بە ئەنجوومەنی باڵای ئەو کۆنفرانسە نێودەوڵەتیە کردو داخوازی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆی کرد بۆ کورد[١٤].

شەریف پاشا، هاوڕێیەکی نێزیکی مەعروف جیاوك و عەبدولڕەحمان بەدرخان و عەبدوڵڵا جەودەت و ئیسحاق سکووتی و میقداد- مەدحەت بەدرخان و شێخ مەحمودی نەمر و پیرەمێردی شاعیر بوو.

ناساندنی گۆڤارەکە:

مەشرووتیەت Mechroutiette، لە سەرەتادا لە شیوەی رۆژنامەیەکی مانگانەی چوار لاپەرەیی، بە قەوارەی (A3) دەرچوو. ژمارەی یەکەمی لە رۆژی (١٥/١٠/١٩٠١)دا لە پاریس بلاوکراوەتەوە. لەژیر ناونیشانی Mechroutietteدا بە زمانی فەرەنسی نووسراوە:

ئۆرگانی حوکمی دەستووری عوسمانییە بە سەرپەرشتی شەریف پاشا بلاودەکریتەوە. رۆژنامەیەکی مانگانەیە، تەرخان کراوە بۆ بەرگریکردن لە بەرژەوەندییە سیاسیو ئابووریو مافە رەواکانی خەلکی عوسمانی، بێ ئەوەی گوی بدریتە نەژادو دینیان. ئەم رۆژنامەیە بە خۆرایی (بێ پارە) دەبەخشریت. هەموو نامەیەك پیویستە ئاراستەی ناونیشانی مالی ژەنەرال شەریف پاشا بکریت لە خانووی ژمارە (١٩٩) لە شەقامی Avenue ڤیکتۆر هۆگۆ بابەتە چاپکراوەکانیش بنیردرین بۆ نووسینگەی گۆڤارەکە: (٢٦، شەقامی دەلتا Delta.

لە ژمارە (١١) بەملاوە، کە لە رۆژی (١/١٠/١٩١٠)دا بلاوکراوەتەوە، "رۆژنامەکە" دەبیتە گۆڤاریکی قەوارە (٢٢× ١٥) سم، هەر ژمارەیەك لە (٥٠) لاپەرە کەمتر نییە. هەر مانگ جاریك بلاودەکریتەوە. لەسەر بەرگی گۆڤارەکەدا ئەم چەند دیرە زیادکراوە: مەشرووتیەت، ئۆرگانی حزبی عوسمانی خاوەن رەوتی لیبرالییە، شەریف پاشا خاوەن ئیمتیازیەتی. هەر بابەتیکی دەنیردریت، پیویستە ئاراستە بکریت بۆ دەزگەی مەشرووتیەت لە ١١٥ شەقامی Pompe لە پاریسی شازدە هەم.

لەم دیوو لەو دیوی بەرگی دوواوەی گۆڤارەکەدا، پەیرەوو پرۆگرامی حزبەکەی شەریف پاشا، حزبی رادیکالی عوسمانی Parti Radical; Ottoman لە (٤٤) برگەدا بلاوکراوەتەوە. رەنگی بەرگی گۆڤارەکە سەوزو زەردو سوورو جۆراوجۆرە، کاغەزەکەیشی بۆر، هەر لاپەرەیەك ٤٢ دیری تیدا نووسراوە.

چۆن نوسخەکانی ئەم گۆڤارەمان دەست کەوت؟

تا ئێستە، هیچ سەرچاوەیەکی کوردی، بە هیچ زمانێك باسی ئەم گۆڤارە بەهادارەی شەریف پاشای کوردی نەکردووە. نوسخەکانی ئەم گۆڤارە لە پەرش و بڵاوی لە ئارشیفخانەکانی شاری پاریس کەوتوون. بەشێك لە ژمارەکانی ئەم گۆڤارە، لە کتێبخانەی I.N.A.L.C.O کە بە لانگزۆ ناودارە لە شاری پاریس، بەم کلیلە دەدۆزرێتەوە: (Per .١٨) هەروەها (Per ٥٤٢٣) بەشێکی تریشی ئەم گۆڤارەم لە کتێبخانەی نیشتمانی پاریس BNP و قوتابخانەی لێکۆڵینەوە ئاسیایی و ئەفریقییەکان Soas لە لەندەن دۆزینەوە، بەشێکی تریشی لە ژووری بازرگانی شاری مارسیل ccm لە فەرەنسا. بەشەکەی تریش لە کتێبخانەی میللی ئەنقەرە Ankara Mili Kutuphanesi دا.

چەند سەرنجێکی گشتی لە بارەی ئەم گۆڤارە و خاوەن ئیمتیازەکەی:

١-لە سەردەمی بڵاوبونەوەی ئەم گۆڤارەدا (١٩٠٩-١٩١٤)، سیاسەتمەدارو ڕووناکبیرانی کورد لە زۆربەی مەڵبەندە ستراتیژیەکاندا بە تایبەتیش لە پاریس و ئەستەمبوڵ و قاهیرەو لەندەن و ژنێف، کەوتبوونە خۆیان بۆ ئەوەی بتوانن شتێك بە شتێك بکەن بۆ سەربەخۆیی کورد.

٢-لە سەردەمی ناوبراودا، ڕەوت و ئایدیۆلۆژییەتی جۆراوجۆر هەبوو لە بواری بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورددا، لەوانە: ڕەوتی پان- ئیسلامی، ڕەوتی پان عوسمانی، ڕەوتی گەنجە تورکەکان، ڕەوتی ڕادیکاڵی و لیبراڵی (کە ئەم گۆڤارە و خاوەن ئیمتیازەکەی، شەریف پاشا، لەو ساڵانەدا نوێنەری بوون). ڕەوتی "سەربەخۆگەری کوردستان" کز بوو.

٣-شەریف پاشا، خاوەن ئیمتیازی ئەم گۆڤارە، جارێ هێشتا باوەڕە سیاسییەکەی پێش نەکەوتبوو: نەگەیشتبووە باوەڕهێنان بە پێویست بوونی دامەزراندنی دەوڵەت بۆ کوردستانو سەربەخۆیی کورد.

٤-شەریف پاشا، لە هەمان کاتدا، لەو ساڵانەی (١٩٠٩-١٩١٤)دا، پێوەندییەکی توندو تۆڵی لەگەڵ (جەمعیەت) و (کلووب) و (ڕۆژنامە)و ڕێکخراوە کوردییەکانی ئەستەمبوڵ و قاهیرەو ژنێف هەبوو. پێوەندی ڕاستەوخۆی لەگەڵ کەڵە ڕووناکبیرە کوردەکاندا هەبووە. بارەگای حزب و نووسینگەی گۆڤارەکەیشی، لە پاریس، بەرامبەر بارەگای جەمعیەتی ئیتیحادو تەرەقی بوو (١١٥ Rue de la Pompe, Paris 16).

٥-ئایا هۆی چییە کە ئەم گۆڤارە سیاسییەی ئەم کەڵە ڕووناکبیرەی کورد بە زمانی فەرەنسی بڵاوکراوەتەوە؟ بۆچی بە زمانی کوردی یان بە زمانێکی ڕۆژهەڵاتی نەبووە؟

ڕۆژنامەنووسی فەرەنسی، کریس کوچێرا، لە کتێبەکەی خۆیدا دەڵێ: شەریف پاشا، کە ئەو ماوەیە لە فەرەنسا دەژیا، هەوڵی دەدا لەگەڵ وەزارەتی دەرەوەی فەرەنساو لەگەڵ پیاوماقووڵانی فەرەنسی وتووێژ بکات بۆ ئەوەی کێشەی کورد لەو ڕێگەیەوە چارەسەر بکرێ، فەرەنسا دەیگوت کە شەریف پاشا دەیەوێ ببێتە "ئەمیری کوردستان" و مافی نەتەوەیی ناوخۆ لەژێر ئێنتیدابی فەرەنسادا بۆ کورد وەدەست بهێنێ[١٥].

کەواتە، هۆیەکانی نووسین و بڵاوکردنەوەی ئەم گۆڤارە بە زمانی فەرەنسی، دەکرێ بەم شێوەیە لێك بدرێتەوە:

أ-ئامانجی سەرەکیی گۆڤارەکە ئەوە بوو کە ڕای گشتی نێودەوڵەتی لە بارەی "مەسەلەی کورد" و "دەوڵەتی عوسمانی" ببزوێنێ، بە تایبەتیش ڕای گشتی لە فەرەنسا.

ب-خاوەن ئێمتیازی گۆڤارەکە یارمەتی لە حکوومەتی فەرەنسا- خۆی وەرگرتووە. فەرەنسا پشتیوانێکی گەورەی ئەم ڕەوتەی شەریف پاشا بووە.

ج-زۆربەی حزب و ڕێکخراو و سیاسەتمەدارو ڕووناکبیرە تورك و کوردو عوسمانیەکانی دیکەی ئەو سەردەمە، یان لە فەرەنسا دەژیان یان زمانی فەرەنسییان زانیوە.

٦-ژمارەی دووەمی گۆڤارەکە، سەرتاپای، بە زمانی ئینگلیزییە ،دیارە ئەمەش هەر بەڵگەی ئەوەیە کە گۆڤارەکە ویستوویەتی کاربکاتە سەر ڕای گشتی لە بەریتانیاو حکومەتی ئینگلیز بۆ لای خۆی "بۆ مەسەلەی کورد" ڕابکێشێ ·بە تایبەتیش لەبەرئەوەی "ئینگلیزەکان شەریف پاشایان خۆش نەویستووە"، "مەسەلەی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد بە پێی سیاسەتی ئینگلیز هێندە گرنگ نەبوو"، "ئینگلیزەکان دەیانوت کە شەریف پاشا پیاوێکی لایەنگری فەرەنسایە"(١٦).

کەواتە، شەریف پاشا بۆیە هەندێ لە لاپەرەکانی گۆڤارەکەی، تەنانەت ژمارەی دووەمی، هەر هەمووی، تەرخان کردووە کە بە زمانی ئینگلیزی بڵاوبیبێتەوە. ئەوەتا لە لاپەرە (٣-٤)، لە ژمارە (٢)دا دەڵێ:

Greeks, Armeniens, Kurds and Albaneses, without Counting the liberal Turks, Suffer all the More frome this Stat of things, because they are unable to give voice to their complaints.

٧-بە پێی هەندێ لە وتارەکانی شەریف پاشا کە لەم گۆڤارەدا بڵاوکراونەتەوە، بۆ نموونە بە پێی ژمارە (٢٣)ی مانگی ئۆکتۆبەری (١٩١١)، شەریف پاشا زمانی یۆنانیو ئیتاڵیو ئەڵمانیشی، جگە لە فەرەنسی و ئینگلیزی زانیوە.

ناواخنی گۆڤارەکە:

مەشرووتیەت Mechroutiette، گۆڤارێکی سیاسی بووە. ئەگەر وردبینانەتریش دەستنیشانی بکەین ،پێویستە بوترێ کە ئۆرگانی حزبێکی ڕادیکاڵی عوسمانی Parti Radical Ottoman بووە. کەواتە ناواخنی گۆڤارەکە، بە شێوەیەکی گشتی بریتی بووە لە پرۆگرامێکی دیاریکراو: "بەرگریکردن لە بەرژەوەندییە سیاسیو ئابووریو مافە ڕەواکانی خەڵکی نێو چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانی، بێ ئەوەی گوێ بدرێتە نەژادو دینییان".

١-گۆڤارەکە، سەبارەت بەوەی کە ئۆرگانی حزبێکی ڕادیکاڵی لیبراڵیی، لە دیدی "سەربەخۆیی" و "دەوڵەتخوازی کوردییەوە" نەیڕوانیوەتەوە کێشەی کورد.

وتاری (لە کوردستاندا DansieKurdistan) یەکەمین وتاری سەربەخۆیە کە تەرخانکراوە بۆ لێکۆڵینەوە لە کێشەی کورد. ئەم وتارە لە لاپەڕە (٣)ی ژمارە (٨)ی گۆڤارەکەدا بلاوکراوەتەوە. دیدێکی ڕادیکاڵیو لیبراڵی پێشکەش دەکات بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی دەستووری عوسمانی رادیکاڵدا، کە ئەوکاتە خاوەن ئیمتیازی گۆڤارەکە، شەریف پاشا باوەڕی پێ هەبووە.

٢-گۆڤارەکە، بەردەوام، لە هەموو ژمارەکانیدا ڕەخنەی زۆر توندو تیژ لە فەرمانڕەوایەتی دەوڵەتی تورکیای "گەنجە تورکەکان" دەکرێ لە سالانی حزبە پان ئیسلامی و پان عوسمانییەکانیش دەخاتە ژێر ڕەخنەو تاوانکارییەوە. تەئکیدێکی زۆر لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە ڕێکخراوی(ئیتیحادو تەرەقی) لە (١٩٠٨) بەملاوە، واتە دووای ئەوەی جڵەوی فەرمانڕەوایەتیان گرتە دەست، کەوتنە چڵپاوی "خیانەتکاری" و زۆردارییەوە.

٣-دەنگوباسی بارودۆخی کۆمەلایەتی و ئەخلاقی و ئابووری نەتەوە ژێردەستەکانی دەوڵەتی تورکیا، هەواڵی سیاسی و ژیانی ڕۆشنبیری و ڕۆژنامەیی لە تورکیا، بە تایبەتیش

ژیانی ژێردەستەیی ئەرمەن و عەرەب و کوردو ئەلبانیو قوبرسی.. وێڕای وتاری ڕەخنەگرانەی سیاسی و لێکۆڵینەوەی سیاسی لە بارەی ڕووداوە گرنگەکان و چارەنووسی نادیاری تورکیا، گرنگترین بابەتە بڵاوکراوەکانی ئەم گۆڤارەن.

خاوەن ئیمتیازی گۆڤارەکە، سەبارەت بەوەی کە کورد بووە، لەم بارەیەوە بایەخێکی فرەوانترو قووڵتری داوەتە کوردستان و کێشەی سیاسی کوردەکان.

٤-لە ژمارە (١١)ی گۆڤارەکە بەملاوە، هەموو جارێك، لە هەموو ژمارەیەکدا، پەیڕەو پرۆگرامی (حزبی رادیکاڵی عوسمانی) لەسەر بەرگی پشتەوەی گۆڤارەکەدا لە (٤٤) بڕگەدا بڵاوکراوەتەوە.

سەیر لەوەدایە لە هیچ بڕگەیەکی ئەو پەیڕەو و پرۆگرامەدا ناوی کورد نەهاتووە، تەنیا لە بڕگەی دووەمدا دەڵێ:

"هەموو عوسمانیەك، لە هەر نەژادو دینێك بن ،بە ئازادی دەژین و نیشتەجێ دەبن. هەر هەمووشیان لە ماف و ئەرکەکانیاندا، بێ جیاوازی، یەکسان دەبن".

٥-بەشێکی گۆڤارەکە تەرخان کراوە بۆ بڵاوکردنەوەی بیرو بۆچوونی سیاسەتمەدارو ڕووناکبیرە ئەورووپاییەکان لە بارەی ئێستاو داهاتووی سیاسی تورکیا، بە تایبەتیش ئەو وتارانەی کە لە ڕۆژنامە و گۆڤارە ئەوروپاییەکاندا بڵاوکراونەتەوە.

٦-ئەو وتارانەی کە تەرخانکراون باس لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد و بارودۆخی ئەوسای کوردستان دەکەن، گرنگترینیان ئەمانەن:

-ژمارە (١٤)، لاپەڕەی هەواڵەکان.

-ژمارە (١٥)، ل ١، ٤٣-٤٧.

-ژمارە (١٦)، ل ٧-١٧ و ٢٣-٣٢.

-ژمارە (١٧)، ل ٦١.

-ژمارە (١٨)، ل ١-٨.

-ژمارە (١٩)، ل ٢٤-٢٦.

-ژمارە (٢٠)، ل ٧-١٣.

-ژمارە (٢١)، ل ٣٤- ٣٧.

-ژمارە (٢٤)، ل ٤٨

-ژمارە (٢٥)، ل ٢٣-٣٢

-ژمارە (٢٧)، ل ٣٧.

-ژمارە (٢٨)، ل ٣٥-٣٩.

-ژمارە (٢٩)، ل ٣٥-٣٧.

-ژمارە (٣٣)، ل١١-١٥

-ژمارە (٣٦)، ل ٧-٢٢.

-ژمارە (٤٠) بەملاوە، لەهەر ژمارەیەکدا وتارێك تەرخان کراوە بە کێشەی کوردستانو بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد.

هەڵبژاردەیەك لەم گۆڤارەوە: وتەکانی شەریف پاشا

چەند کۆپلەیەك لە نووسینەکانی ئەم گۆڤارە هەڵدەبژێرین، کە بە قەڵەمی شەریف پاشا- خۆی نووسراون: بۆ ئەوەی لامان ڕوون ببێتەوە ئاخۆ شەریف پاشای "سەرۆك حزبی رادیکاڵی عوسمانی"، لە ساڵی (١٩١٣)دا (پێش ئەوەی بیری سیاسیی پێش بکەوێت و ببێتە ناسیووناليست) چۆن لە "مەسەلەی کورد" تێگەیشتووەو باوەڕی چۆن بووە لە هەمبەر بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لەو سەردەمەدا؟

پیرۆزنامەیەك بۆ بڵاوبوونەوەی ئۆرگانی "ڕۆژی کورد" لە ١٩١٣

بڵاوبوونەوەی ئۆرگانێکی کوردی (ڕۆژی کورد) لەم دواییەدا لە ئەستەمبۆڵ، بووە مایەی خۆشحاڵییەکی یەکجار زۆر بۆ دەستەی کارگێڕانی گۆڤاری مەشرووتیەت Mechroutiette. ئێمە، لای خۆمانەوە، هەرگیز درێخیمان لەوە نەکردووە کە سیاسەتێکی دادپەروەرانە لە هەمبەر هاولاتیە موسڵمانە غەیرە تورکەکان پەیڕەو بکەین و بڵاوبکەینەوە.

لەژێر سایەی حکوومەتەکەی پێشوودا، کورد وەك عەرەب، ببوونە قوربانی ئەو بەر پرسیارو فەرمانبەرانەی کە حکوومەتی مەرکەزی دەیناردنە مەلبەندەکانیان ئەو بەرپرسیار و فەرمانبەرانە، هیچ شتیکیان لە بارەی خەلك و وڵاتی کوردەوە نەدەزانی، کەچی دەشبووایە بەریوەیان ببەن! ئیدی، بەم شیوەیە، ئەم میللەت و وڵاتەیان، بە پیی هەواو کەیفی خۆیان، خستبووە چەرمەسەرییەوە هاووڵاتیە مەسیحیەکانمان، هیچ نەبووایە دەیانتوانی پەنا بۆ پاتریرکەکانی خۆیان ببەن بۆ ئەوەی گازاندەکانیان بگەیەننە حکوومەتی مەرکەزی و داوایان لی بکری کە هیچ نەبێ بۆ ماوەیەك ئەو زولم و زۆرەی سەر مەسیحیەکان رابگیرێ. بەڵام کوردەکان، بە هیچ شیوەیەك کەسیان نەبووە. نەیانتوانیوە گەزاندەو هانای خۆیان بگەیەنن بە هیچ دەسەڵاتداریك.

ئەمە راستە، کە هەندێ سەرکردەی کورد، لە ریگەی دەسەڵاتداریتی ناوخۆی ناوچەکانەوە پاریزراون، بەڵام زیاتر لە چوار ملیۆن کوردن لە مەرگەساتی و چەرمەسەریدا ژیاون و لە لایەن ئاغاو سەرکردە و حکوومەتەوە چەوسینراونەتەوە.

هاتــە ســەر حوكمــی "حكوومــەتی دەســتووری" وای كــرد كــە هیوایــەك لای كوردەكــان پــەیدا ببێــت. بــەپێی قــانوون داخــوازی ئــەوەیان كــرد كــە دان بــە نەتەوەكەیاندا بنرێت، وەك توخمێكی پێكهێنەری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی!

كورد لەم هەوڵەیدا تووشی هەناسە ساردی هات. جەمعیەتی ئیتیحادو تــەرەقی، كە ئەمرۆ جڵەوی حوكمیــان گرتۆتــە دەســت، وەك ســوڵتان عەبدولحــەمید، بوونــی كوردی پێشێل كردووە. جەمعیەتی نــاوبراو هــەوڵی ئــەوە دەدا كــە هــەموو نەتــەوە موسڵمانەكان بە ناوی دین و لەژێر ئاڵای ئیسلامدا كۆبكاتەوە، ئەم پان تۆرانیزمەی ئیتیحادو تەرەقی نایخوات، زۆر دەمێكە هەرەسی هێناوە.

لەم ســەدەی بیســتەمەدا، ســەركردەكانی جەمعیــەتی ئیتیحــادو تــەرەقی "كــە هەمووشیان خوێندنیان لە پایتەختە درەوشاوەكاندا تەواو كردووە" كەچی تــازە بــە تازە هاتوون پرنسیپی "دین" لە جیاتی پرنسیپی "نەتەوە پەروەری" بــەكاردەهێنن. ئێمە، هەموومان، دەزانین: میللەتی وا هەیە تەنانەت دینی خۆشیان گۆڕیــوە، بــەڵام دەسبەرداری نەژاد و نەتەوەكەی خۆیان نەبوونــە جەمعیــەتی نــاوبراو، دیــارە ئێســتا دەستیان لەو پرۆژەیە هەڵگرتووە كە نەژادە غەیرە توركەكان بكەنە تورك.

لەم ئۆرگانە كوردییە تازەیــەی (ڕۆژی كــورد)دا، لوتفــی فیكــری بــەگ ،كۆنــە ئەندامی مەجلیسی عالیی شــاری دەرسیم، حكوومەتــە تازەكــەی توركیــا دەخاتــە بەردەم، ڕەخنەو لێپرسینەوەیەكی توندەوە، ئەمەش سەبارەت بەوەی كە حكوومەتی ناوبراو نەتەوەی كوردی فەرامۆش كردووە.

"ئەگەر بێداربوونەوەی كورد كەمێك درەنگی پێ چووبێ"، لوتفی بەگ دەڵــێ "هۆیەكەی ئەوە بوو كە كورد ڕێی بۆ خۆش نەكراوە كە بتوانی تێكەڵ بە میللەتانی

شارستان ببێت، بەڵام "ئەمڕۆ کـە کـورد بێـدار بۆتـەوە، ئەمـە ئـەرکی ئێمەیـە کـە نەهێڵین چیتر لە خەوی غەفڵەت و دوواکەوتندا بمێنێتەوە".

لە کۆتاییدا، زۆر بـە گـەرمی پیرۆزبـایی لـە هاووڵاتیـە کوردەکـان دەکـەین و ئاواتەخوازین کە بتوانن لەگەڵ ئەرمەنییەکان دەست لـە دەسـتی یـەکتر بنێـن بـۆ ئەوەی بتوانین، بەکردەوەیـەکی هاوبـەش و هاوخەباتـە، لـە دەسـت ئـەو بەڵایـەی وڵاتەکەمان ڕزگارمان بێت کە ناوی جەمعیەتی ئیتیحادو تەرەقی‌یە.

mechroutiette, n, 47, p. 40-43, Paris: 1913.

*کورد، هەموو خەڵك دەزانێ، زیرەکییەکی وردیـان هەیـە، هـەروەها بـەهرەی ئەوەشیان هەیە کە بتوانن لەناو میللەتانی دیکەدا بتوێنـەوە، ئەگـەر تـا ئـەمڕۆ، بـە شـێوەیەکی گشـتی فـەرامۆش کرابـن لـە لایـەن حکوومـەتی عوسمانییـەوە، ئـەوا بەرپرسیارێتی ئەم فەرامۆشکراوییە دەکەوێتە ئەستۆی ئیدارەی تورکەکان. ئیـدارەی تورك لە جیاتی ئەوەی بە شێوەیەکی چاك سـوودیان لێ ببینـێو بـەکاریان بێنـێ، ژیانی هەموویانی خستۆتە هەژاری و نەخۆشی و نەخوێندەوارییەوە..

مەشرووتیەت، ژمارە (٤٠)، (٨-٩، مارس ١٩١٣).

**ئەوەی کوردەکان بە شێوەیەکی ئازاد پیشان دەدات و دەیسەلمێنێ کە کورد ئازادیخوازن، ئەوەیە کە ئافرەتەکانیان هەرگیز پەچە ناپۆشن.

مەشرووتیەت، ژمارە (٤٠)، ل٩ ، مارس ١٩١٣).

***کورد، دووای عەرەب، لە ڕووی سەرژمێرییەوە، بە دووەم نەتەوە دەژمێردرێت لە تورکیا، چونکە ئەمڕۆ ژمارەیان دەگاتە پێنج ملیۆن کـەس لـە تورکیـا. ئەمـە لـە کاتێکدا تورکی ڕەسەن تەنانەت (٢) ملیۆنیش نابن.

مەشرووتیەت، هـ .س.

کوردەکانی وڵاتی ئێران Perse کـە ژمارەیـان زیاتریشـە، لـە ئاست کێشـەی کوردەکـانی تورکیـا بێدەنـگ نامێننـەوە. کوردەکـانی ئـەوێ بەشـێکی گـەورەی پیشەسازی ئەوێیان بە دەستەوەیە. فەرشی فارسـی هـەرە نایـاب، کـە بـە فەرشـی سنەیی ناودارە، بە دەست و پەنجەی ژن و کچە کوردەکان دروست دەکرێن

بە یەك وشە، کوردەکان گروپێکی ئەتنیکی زۆر ڕەسـەن پێکدەهێنـن، هەمیشـە ئامادەن بە چەکی خۆیان بەرگری لە بوونی نەتەوەیی خۆیان بکەن، نەك هـەر دژ بە ئەرمەنییە جودا خوازەکـان، بـەڵکو دژ بـە هـەر داگیرکـەرێکی بێگانـەو دژ بـە بنەماڵـەی داگیرکـەری تورکیـش. بۆیـە، کـورد وەك نەتەوەیـەك لـە چوارچێـوەی تورکیادا، پێویستە حسیبی خۆی بۆ بکریت.

mechroutiette, n.,40, P.g, mars 1913.

*کورد هەمیشە بە شێوەیەکی ئاقڵانە ژیاوە لەگەڵ ئەرمەنیـەیکاندا. حکوومـەتی حەمیدیەو حکوومەتی ئیتیحادیەکان بوو کە کوردی لەو ساڵانەی دوواییـدا گلانـدە نیو ئەو چلکاوە پیسەی قەتلوعامی ئەرمەنییەکانەوە.

ئیمەی کورد، ئەمرۆ، بە قەد دلسۆزەکانی ئەرمینیاو زیـاتریش، شیوەن بـۆ ئـەو قەتلوعامە دەگیرین. لە تۆڵەی ئەم قەتلوعامە و دەنگدانەوەی لـە جیهاندا، ئـەمرۆ ئەرمەنییەکان دەیانەوێ دەولەتیکی سـەربەخۆیان هـەبیت و کـورد -وەك کۆیلـە- بخەنە ژیردەسـتی خۆیانـەوە. کوردیـش، بـە شـیوەیەکی سروشـتی، ناتوانـێ ئـەم گریمانەیە قبوول بکـات و بکەویتـە بـن دەسـتی زولـم و ریاکـاری حکوومـەتیکی بیگانەی دیکەوە.

ئەم دوو نەژادە پاکە، پیویستە لە چوارچیوەیەکی قانوونیدا پیکەوە هەلبکەن، لـە پیناو پیکەوە ژیانیکی ئاسوودەو ئارام لە دەولەتی عوسمـانیدا، وەك جـارانی پیـش

قەتلوعامەکە. چونکە کورد و ئەرمەن، هەر چەندە نەژادیان لیکــتر جیـاوازە، بـەڵام هەمان رۆحیــات و ئاکاریــان هەیـە. بـەرژەوەندییان لەوەدایـە کـە هـەر دوولا، بـە شیوەیەکی هاوریانە لەگەڵ یەکتر بژین.

هەر دوولایان، لە کانگای دلەوە حەز لەوە دەکەن کە چەند ریفۆرمیــك، لەسـەر بنچینەیەکی یەکسانی و دادپەروەرانە بیتە ئارا. ئەم حەزە هاوبەشـەش، وا پیدەچــێ پیویست بێ کە لە خــەباتیکی هاوبەشـدا کۆبکریتـەوە. لـەم بارەیەشـەوە، پیویسـتە هەردوولامان مەنهەجی methodiqur بین.

mechroutiette, n, 40, p,g, mars 1913.

بایەخی ئەم گۆڤارە

١-ئەم گۆڤارە ویستگەیەکی فیکری گرنگی شەریف پاشـایە، یـەکیك لـە قۆناغـەکانی پەرەسەندنی بیری سیاسی ئەم سیاسەتمەدارە کوردەمان بۆ روون دەکاتەوە: پیش ئەوەی باوەر بە "کوردایەتی" بهینیت و داوای دەولەتی سەربەخۆی کوردستان بکات.

٢-ئەم گۆڤارە سەبارەت بەوەی رادیکاڵ لیــبراڵ بـووە، ئاوینـەیـەکی بیگـەردی خـەوش و هەلە و ناتەواوییەکانی حزبـەکانی دیکـە بـووە. هەقیقـەتی هـەموویان پیشـچاو خسـتووە و رادیکالانە لیی کۆلیونەتەوە.

٣-ئەم گۆڤــارە، بەشـیك لـە واقیعـی ژیـانی کوردسـتانی و گـەلی کـوردی لـە سـالانی (١٩٠٩-١٩١٤)دا پیشان داوە، چەند لاپەرەیەکی لــە میـژووی بزووتنـەوەی رزگـاریخوازیی کوردی لەسەر لاپەرەکانی خۆیدا تۆمار کردووە و پاراستوویەتی.

٤-ئەم گۆڤارە بە گەویکی گرنگی جموجولی رۆژنامەگەری کوردی- بە زمانی فەرەنسی لە قەلەم دەدریت.

سەرچاوە و پەراویز:

1-Rouillard clarence DANA: The Turk in the French hidtory, paris: 1938, P.80

2-Bernard LEWIS: the Emergence of Modrne Turkey, ford: 1961. p.55.

3-J.BISLUPSKI: La culture et

l'influence Francaise en Turquie
(1453- 1935) Sorbonne. paris.

4-I. LAGARDE: Notes sur les journau Francais de Constantinople a L'epoqe

revolutionnaire in (Jounal
Asiatique) Paris: 1948 , p.271-276.

5-Francois Georgeon : Apercu sur Ia presse de Ia Iangue francaise en Turquie

pendant Ia periode kemaliste, in
"Collection turciacal , paris :1981

٦-پیشتر، لە ١/١/١٨٦٥دا مافی رۆژنامەگەریتی لە دەولەتی عوسمانیدا، بە تەئسیری قانوونی ١٧/٢/١٨٥٢ی ولاتی فەرەنسا لە بارەی مافی ئازادیی دەربرینی بیروڕای رۆژنامەنووسی بلاوکرابۆوە.

7-paul Fasch: Constantinople auv dernieres jours d'Abdul Hamid , paresse:1907

, p.52

8-G,groc , I caglar: La presse francaise de Turquie , Ed.lsis; Istanbul
1985, P.19-28.

9-G.Groc - I. caglar: Ia presse fran- caise de turqnie de 1795 a nos jours, ed. isis.,

15 tanbul: S.D., P. 194.

١٠-فەرهاد پیربال: زنجیرەی ژیاندنەوەی نووسراوە عوسمانییەکان، شەریف پاشاو کۆنفرانسی ئاشتی، گ یەکگرتن، ژمارە ١٣، کۆپنهاگن:١٩٩١،ل ١٠٠-١٠٤

11-mechroutiette, Constitutionnel -~ Ottoman, organ du parti ottoman (I entente Iiberale) sous Ia patronage de G. cheri f - pacha, N.47, Oct. 1913.

12-chris kutschera: Ie mouvement -~ national kurde, ed. flammarion, paris:1979, p.25-45.

١٣-هەمان سەرچاوەی سێیەم.

14-cheri f pacha:memorandum sur -Ies revandications dn peuple kurde,

Impr. a — g— I, hoir, paris: 1919, 15 pages.

15-chris kutschera: Ie mouvement national, p. 25 - 45.

16-chris kutschera: le mouvement national, p. 25 - 45.

ئەلبووم

وینەکانی خودی شەریف پاشاو باوکی شەریف پاشا ٠(سەعید پاشای خەندان)، هەروەها وینەی برایەکانی و ژن و منداڵەکانی، هەروەها ئەوانی تریش کە لێرەدا پیشاندراون ، لە ماوەی ساڵانی (١٨٨٧-١٩٢٠) لە ئەستەمبول و بەغدا و قاهیرە یان لە ژنیف و پاریس و لەندەن بە کامیرای کوردناسەکانی ئەورووپا یان لە ستۆدیۆکانی ئەستەمبول و ئەورووپا گیراون.

هونەری فۆتۆگرافی لە ساڵی (١٩٠٠) بەملاوە، لە ریگای بەغداو بە تایبەتیش لە ریگای ئەستەمبولەوە، واتە لە ریگەی ئەو وینەگرە ئەرمەنیو جوولەکە و رۆژئاواییانەوە کە لە ئەستەمبول و بەغدا دەیان، گەیشتە ناو ئەو سیاسەتمەدارو رووناکبیرە کوردانەی لە ئەستەمبول و بەغداو شارە گەورەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا دەژیان.

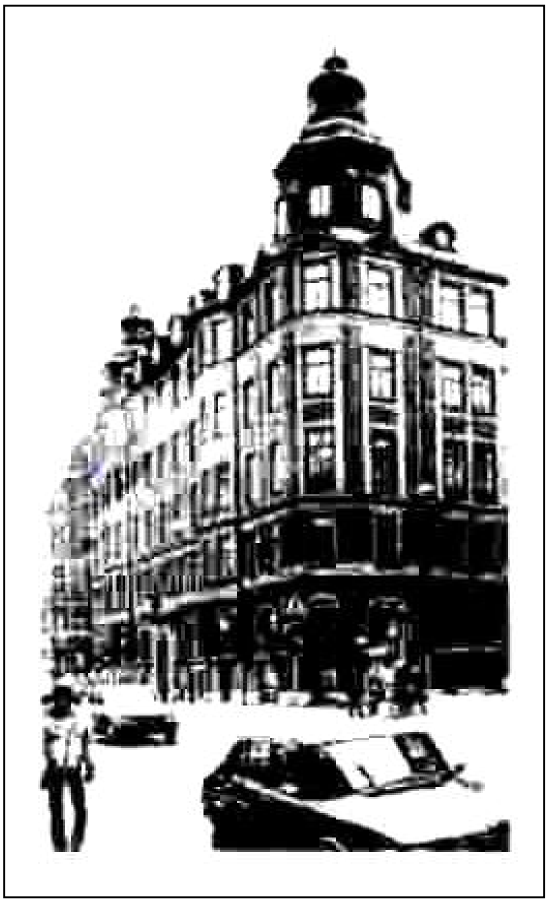

ماڵی شەریف پاشا لە ستۆکهۆڵم لە شەقامی کۆمەندۆرگاتان، ژمارە ٣٢

Kommendorgatan 32

ئەمینە خانم، کچی مامی مەلیک فاروق خێزانی ژەنەڕاڵ شەریف پاشا

(شەریف پاشاو ساڵح بەگو مەلەك خانمی کچی شەریف پاشا
لەنێوانیاندا ڕاوەستاوە.)

(شەریف پاشاو کچەزاکەی)

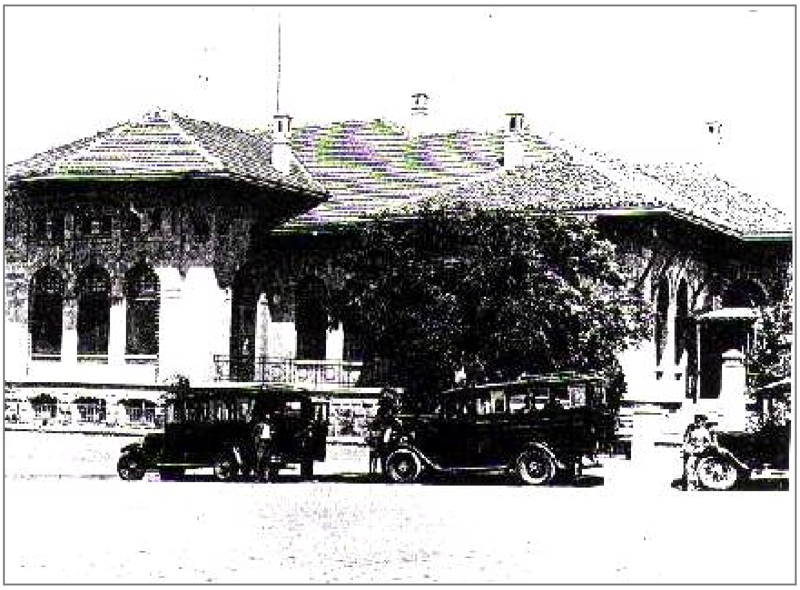

بارەگای حزبی ئیتیحادو تەرەقی لە ئەستەمبۆڵ ١٩١٨

شەریف پاشا لەگەڵ سەفیری میسر لە ڕۆما، لەگەڵ کچەکەی و
زاواکەی لە ساڵی ١٩٤٦

کچە گەورەکەی شەریف پاشا (شەریفە خانم)

شەریف پاشا لە نایت کلەبیکدا کاریکاتیری هونەرمەندی سویدی
Albert Engstrom

شاری سلیمانی، هەوارە کۆنەکەی شەریف پاشا کە لە سالی ١٨١٧

لە لە ندەن وینەی کیشراوە لە لایەن ولیەم هیود W.Heude

لە کتیبی Avoyage up the persien

سالح بەگ زاوای شەریف پاشا

د. عەبدوڵا جەودەت دامەزرینەری ئیتیحاد و تەرەقی
هاوریی ژەنەراڵ شەریف پاشا

سەرۆك وەفدی ئەرمەنیەكان
نووبار پاشا ١٩١٩

سەرۆك وەفدی كوردان،
شەریف پاشا ١٩١٩

ژەنەراڵ شەریف پاشاو

ئیمزاکەی لە سالی ١٩٠٨

ئۆسکاری دووەم، پاشای سوید میدالیا لە یەخەی ژەنەراڵ دەدات

ژەنەراڵ شەریف پاشا
بە کامیرای سەلما جاکۆبسن لە ساڵی ١٨٩٩

Ð½@ÂLo?c@Ë
cgÊµ “Ð} ÑÁ@µÐÌËi?Ê_?c ÒÏg@G Ð¹

0HPRUDQGXP VXU /HV 5HYHQGLFDWLRQV
GX3HXSHOXUGH

LPSULPHULH $ * / +RLU 5XHGX'HOWD
3DULV SDJHV